

# AZ ALFÖLD NÉPÉNEK HARCA A TÖRÖK HÓDÍTÓK ELLEN A MOHÁCSI CSATA UTÁN, 1526—1527

BÁNKUTI IMRE

## I.

### HARCOK AZ 1526-OS HADJÁRAT IDEJÉN (1526 SZEPTEMBER—OKTÓBER)

#### Bevezetés

E rövid tanulmány célja, hogy megkísérelje a Mohács utáni események új oldalról való megvilágítását. Bár mindössze alig egy év történetéről van szó, mégis fontos megvizsgálni a mohácsi csatától az 1527 nyarán kitört belső háborúig kialakult helyzet egyes mozzanatait, mert történésiróink által eddig helytelenül értékelt vagy teljesen mellőzött adatokra bukkanunk a parasztság honvédő szerepét illetően. Eddig alig akadt magyar historikus, aki csak említésre is méltatta volna a nép törökellenes harcát közvetlenül Mohács után. Mindössze csak Jászay Pál<sup>1</sup> és Acsády Ignác<sup>2</sup> nevét említhetjük, azonban ők is csak néhány szót, legfeljebb pár mondatot szentelnek e nagyjelentőségű ténynek. Viszont többi történésiróink — köztük pl. a haladó Horváth Mihály is — még csak meg sem említi a dolgozó nép harcát Mohács után. E mellőzés oka világos: polgári történészeink nem ismerték fel, vagy lebecsülték a nép szerepét a történelem alakításában s ezért alig, vagy egyáltalán nem tulajdonítottak jelentőséget a dolgozó tömegek fellépésének a pusztító török csapatok ellen.

<sup>1</sup> Jászay Pál, A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. I. köt. Pest, 1846. E munka igen alaps, sok szempontból forrásértékű, de elavult módszere miatt teljesen áttekinthetetlen. Egyébként Habsburg-párti szempontból tárgyalja az eseményeket.

<sup>2</sup> Acsády Ignác két munkájában is említi röviden a parasztság ellenállását: A jobbágyság története, Bp., 1906, 198. old. és a Szilágyi Sándor által szerkesztett Magyar nemzet története V. kötetében: Magyarország három részre szakadása 1526—1608, Bp., 1897., 9. old. Kápolnai Pauer István, A mohácsi hadjárat 1526-ban c. cikkében (Hadtörténelmi Közlemények, 1889. évf.) csak az adatokat sorolja fel, anélkül, hogy forrásait megnevezné s bármiféle elméleti következtetést levonna. Cikke így egyáltalán nem használható. L. még: Szurmay Sándor, A mohácsi hadjárat 1526-ban, Bp., 1901. 66. old. Melléklet a Ludovika Akadémia Közlönye 1901. évi januári számához.

<sup>3</sup> Mohácsi Emlékkönyv. Bp., 1926. 254. old.

Gyalókay Jenő, a Horthy-korszakban működött hadtörténetíró pl. nyíltan kijelentette: »Az, ami Mohács után történt, katonai szempontból egyáltalán nem érdekes, mert nem volt többé magyar hadsereg, amelyet a szultán elé a győzelem reményével lehetett volna állítani.«<sup>3</sup> Ez utóbbiban Gyalókaynak részben igaza van, bár egyáltalán nem lett volna érdektelen, ha megvizsgálja: a mohácsi csata után is a magyar uralkodó osztály volt az oka annak, hogy a parasztság harckészsége ellenére ilyen hadsereg nem jött létre. Másrészt viszont helytelen a török sereg katonai értékének túlbecsülése és a nép harcának teljes mellőzése, mert éppen Mohács után derült ki, hogy a hazaszeretettől fűtött parasztok nemegyszer egyenrangú ellenfelei lehettek a jól felszerelt török reguláris csapatoknak is.

## 1.

### *A katonai helyzet a mohácsi csata után*

A magyar nemesi hadsereg széttűzése után a következő reguláris erők állottak — legalábbis papíron — szemben a győztes török sereggel:

a) Szapolyai János kb. 5000 főnyi serege, amely a csata időpontjában a Tisza—Maros háromszögben, Szeged mellett táborozott. A sereg létszámának megítélése roppant nehéz, mert az egykorú források adatai szélsőséges eltéréseket mutatnak. Pl. Ferdinánd, Szapolyai ellenlábasa, egyszer 14 000, majd 15—20 000,<sup>4</sup> Frangepán Kristóf 30 000,<sup>5</sup> Záray Jeromos 40 000<sup>6</sup> emberről beszél, külföldön meg éppen 50 000<sup>7</sup> főre becsülték az erdélyi vajda seregének létszámát. Ezek az adatok általában vagy Szapolyai ellenfeleitől erednek, akiknek érdekükben állott a vajda seregének létszámát nagyítani, hogy ezzel felelősségét a mohácsi vereségben növeljék, vagy külföldiektől és távollevőktől származnak, akik csak bizonytalan hírekből és nem személyes élmények alapján tudták megítélni a sereg létszámát. Fenti adatokat tehát már ezért is el kell vetnünk, ha az általuk említett nagy számokat önmagukban véve nem is tartanánk gyanúsnak. Nem sokkal több útmutatást nyújtanak a hazai eredetű adatok sem. Szerémi György<sup>8</sup> nem említi létszámot. Istvánffy Miklós szerint<sup>9</sup> a vajda serege 40 000 főnyi volt, ő azonban mintegy háromnegyed évszázaddal később írta művét és emellett erősen Habsburg-szempontból tárgyalja az eseményeket.

<sup>4</sup> Ferdinánd osztrák főherceg levele Margit főhercegnőhöz, Bécs, 1526. november 24. Brüsszeli Okmánytár, I. Pest. 1857. 46. old. (kiadja Hatvani Mihály. MHHD. 1.) és 1526. szeptember 22-i levele Károly császárhoz: Gévay, Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte. ... I. Wien, 1838. 16—21. old.

<sup>5</sup> Levele 1526. szeptember 29. Choprichról (Horvátország), Magyar Történelmi Tár, XXV., Bp., 1878., 379—381. old.

<sup>6</sup> Jászay Pál i. m. 21. old.

<sup>7</sup> Calender of State Papers relating to English Affairs existing in the archives and collections of Venezia. I—VIII. London, 1864—1884. 1527. szeptember 20-i jelentés. Idézi: Acsády Ignác i. m. (Magyarország három részre szakadása) 9. old.

<sup>8</sup> Szerémi, Epistola de perdicione Regni Hungarorum. Kiadta Wenzel Gusztáv, Pest, 1857., Monumenta Hungariae Historica Scriptorum sorozatának I. köt. 123. old. — Magyarra lefordította Erdélyi László, Mohács nemzedéke címen, Szeged, 1941.

<sup>9</sup> Istvánffy Miklós, Regni Hungarici historia... Köln, 1724., 83. old.

Sokkal nagyobb súllyal esik latba és perdöntőnek tekinthető két kortárs, Zermegh János és Várday Pál adata. Zermegh János ekkor Szapolyai párthíve volt és még később is, amikor Ferdinándhoz csatlakozott, jóindulattal beszélt Jánosról. Ő 20 000-nél több embert említ.<sup>10</sup> Valószínű, hogy Zermegh személyesen látta a vajda seregét, de nem Szegednél, hanem később, amikor már nyilván erősen megduzzadt a táborba özönlő, Szapolyai-párti kis- és középnemesek többezres tömegétől.<sup>11</sup> Zermegh adata tehát nem fedheti az 1526 augusztus végén fennálló helyzetet. Az sem valószínű, hogy Szapolyai húszezer főnyi sereget tudott, vagy össze akart volna szedni. Miután célja a királyi trón megszerzése volt, nem pedig a török elleni harc, húszezernél jóval alacsonyabb létszámú sereg is bőven elegendő lehetett. Erősen figyelembe kell tehát venni, sőt — véleményem szerint — a valóságot leginkább megközelítőnek kell tartanunk Várday Pál adatát is. Várday Pál egri püspök 1526-ban Szapolyai egyik familiárisa. Később Ferdinándhoz pártolt s 1538-ban, mint esztergomi érsek és Ferdinánd híve, a pápai nunciussnak egy bizalmas beszélgetés során kijelentette, hogy Szapolyainak a mohácsi csata idején mindössze 5000 főnyi serege volt.<sup>12</sup> Tekintve, hogy ez a létszám abban az időben már komoly seregeknek számított s figyelembe véve a fent elmondottakat, valamennyi forrás közül Várday Pál adatát fogadhatjuk el a legrealisabbnak.<sup>13</sup> Ez természetesen egyáltalán nem csökkenti Szapolyai felelősségét. Még így is az ő hadserege volt a mohácsi csata után a legnagyobb az országban s ennek ellenére az elkövetkező súlyos hetekben sem tett semmit az ország megmentése érdekében.

b) Frangepán Kristóf zenggi, vegliai és modrusi gróf Szlavóniában gyülekező csapatai.<sup>14</sup> Létszámuk azonban a mohácsi csata időpontjában legfeljebb néhány száz fő lehetett.<sup>15</sup> Maga Frangepán csak szeptember 1-én ért Zágrábba 450 lovasával.<sup>16</sup> Innen kezdte meg a szervezést, nyílt levelet bocsátott ki mindenfelé, sőt a parasztságot is felszólította a fegyverfogásra. Ekkor még azt hitte, hogy a király megmenekült s ezért a Lajoshoz írt levélben azt tanácsolja, hogy Budán várja be a törököt, ő Szlavó-

<sup>10</sup> *Zermegh János, Rerum gestarum inter Ferdinandum et Joannem*. Kiadva: Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum...* II. Bécs, 1746. 384. old.

<sup>11</sup> *Sörös Pongrác, Zermegh János és munkája c. dolgozatában* azt írja, hogy Zermegh — aki ekkor már Szapolyai kancelláriájában dolgozott — nem lehetett jelen a szegedi táborozásnál (*Századok*, 1907. évf. 99. old.).

<sup>12</sup> *Nuntiaturreporten aus Deutschland*, I. Abteilung IV. Band. Bearbeitet von *Walter Friedensburg*, Gotha, 1893., 240. old.

<sup>13</sup> Szapolyai seregének létszámát Gyalóky is vizsgálat alá veszi és Zermegh adatait fogadja el, tehát a 20 000 főt (Mohácsi Emlékkönyv, Bp., 1926., 244–245. old.).

<sup>14</sup> Szlavóniának ebben az időben a mai Horvátország nyugati részét nevezték.

<sup>15</sup> *Istvánffy* (i. m. 83. old.) azt írja, hogy Frangepán Kristóf 1500 emberével Szentandrásnál állott, nem messze a Drávától. Ez tévedés, legfeljebb egy hónap múlva, azaz szeptember végén lehetett ez a helyzet, seregének a létszáma azonban sohasem érte el a 15 000 főt.

<sup>16</sup> Frangepán Kristóf 1526. szeptember 5-én Zágrábban kelt, glagolita betűkkel írt levele. Közölve *Kukuljevic Iván*, *Acta Croatica...* Vol. I. 215–218. old. és onnan *Joh. Bapt. Tkalcic*, *Poojestni Spomenici Slob. Kralj. grada Zagreba...* (*Momumenta Historica lib. reg. civitatis Zagrabiae.*) III. Zágráb, 1896., 251–252. old. Magyarul *Jászay* i. m. 25–26. old. Jászay tévesen 1500 embert említ. Vö. még *Brodarics István*, *De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohatz verissima descriptio*. Ford. Szentpétery Imre. Bp., 1903. 50. old.

niából nyolc nap alatt 20 000 embert vár s segítségére megy.<sup>17</sup> Szlavóniából tehát csak bizonyos idő, legfeljebb egy hónap múlva lehetett komolyabb katonai erőt várni, hiszen Frangepán a seregyűjtést csak szeptember elején kezdte meg, — a 20 000 ember pedig legfeljebb vágyálom, túlzott reménység lehetett.

c) A városok zsoldosai és tüzérsége. Még a mohácsi csata előtt utasították a városokat, hogy zsoldosokat állítsanak és azokat küldjék a királyi táborba. A városok azonban épp olyan lanyhán teljesítették honvédelmi kötelességüket, mint a nemesség. Így a zsoldoscsapatok egyik városból sem jutottak el a mohácsi ütközetbe, hanem — a legjobb esetben is — ekkor állhattak szervezés alatt. Nem tudjuk, milyen létszámú csapatokat voltak képesek az egyes városok kiállítani,<sup>18</sup> de tekintve azt, hogy a városok jelentős tüzérséget is fel tudtak szerelni, ezek a seregek összességükben elég jelentős erőt képviselhetek volna.

d) A mohácsi csata időpontjában olyan külföldi csapatok is voltak az országban, amelyek az ütközet helyére már nem jutottak el. A cseh segédc csapatok egyrésze Székesfehérvár közelébe és Győrig jutott el, sőt sziléziai vértsek is útban voltak.<sup>19</sup> Ugyancsak elérte már az ország határárt Neuhaus Ádám cseh kancellár is.<sup>20</sup> E külföldi segédc csapatok számát nem ismerjük. Miután azonban senki sem küldte őket a török ellen, a mohácsi vereség hírére visszafordultak, ütközben raboltak és fosztogattak, majd hazatértek.<sup>21</sup>

## 2.

### *Az uralkodó osztály hazaárulása*

A fenti áttekintésből láthatjuk, hogy az országban a *mohácsi vereség után* is eléggé jelentős számú reguláris csapatok voltak. Ezekkel azonban az uralkodó osztály vezető tagjai rendelkeztek. Ugyancsak ezek — a nádor, püspökök, nagybirtokos bárók — kezében voltak azok az eszközök is (pl. várak, pénz, stb.), amelyek a védelem megszervezésének anyagi alapját képezték. Így nem lehet közömbös annak megvizsgálása, milyen magatartást tanúsítottak e sorsdöntő napokban az életben maradt funkcionáriusok. A védelem megszervezése a lehető legsürgősebb feladat volt, hogy a török dúlásának elejét vegyék, vagy legalábbis pusztításait minimális mértékre csökkentsék. *Ehelyett a magyar nemesség és bárók ugyanazt a bűnös önzést, tehetetlenséget, gyávaságot és nemtörődömséget tanúsították, mint Mohács előtt.*

<sup>17</sup> Jászay i. m. 27—28. old.

<sup>18</sup> Eperjes 45 főnyi csapatot fogadott zsoldba és szerelt fel teljesen, egy ágyúval, lőszerral, kocsikkal. *Iványi Béla* közleménye, *Hadtörténelmi Közlemények*. 1910. évf. 446—451. old.

<sup>19</sup> Brodarics i. m. 50. — Istvánffy i. m. 83. old.

<sup>20</sup> Brandenburgi György ellenben nem is mutatott hajlandóságot Lajos megsegítésére, mert egész idő alatt Pozsonyban, a határszélen vesztegelt. *Ortvay Tivadar*: *Mária királyné*... Bp., 1914. 211—212. old.

<sup>21</sup> Brodarics István 1526. szeptember 6-án Pozsonyban kelt levele. *Acta Tomi-ciana*, VIII. 221. old. — Ortvay i. m. 201. old.

Azok a vezetők, akik élve maradtak a mohácsi csata után s akiknek kötelessége volt a védelem megszervezése, futásban kerestek menedéket, vagy biztonságot nyújtó váraikban várták be a vész elvonulását, ha éppen nem fordultak szembe az egyedül nemzeti érzésű dolgozó tömegekkel.

Mindénkéllött Szapolyai magatartása érdemel figyelmet. *Köztudomású volt róla már a csata előtt, hogy a trónt akarja megszerezni.* A király seregéhez szándékosan nem csatlakozott — hiszen célja elérése érdekében ekkor már a törökkel állott szövetségben.<sup>22</sup> Természetes tehát, hogy esze ágában sem volt a vezetése alatt álló sereget a pusztító török csapatok ellen fordítani. Ki sem mozdult Szeged melletti megerősített táborából, s kísérletet sem tett arra, hogy a török csapatok dúlásait megakadályozza, bár a Szeged felé közeledő Ibrahim nagyvezér csapata gyengébb volt az övénél.<sup>23</sup> Ehelyett seregét a korona megszerzésére használta fel.

Báthory István nádor futva menekült a csatából, de futás közben még szakított időt magának arra, hogy a pécsi káptalan menekvő kanonokjait kifossa;<sup>24</sup> ezután hónapokig hírt sem lehetett hallani felőle, holott a király halála után éppen neki, a nádornak lett volna elsősorban a kötelessége az ország védelmének szervezése. Hasonló sorsra jutottak a Győr megyei Alsókra (Gyórszentmárton) menekült báttai szerzetesek és polgárok is, csakhogy őket a pannonhalmi főapát rabolta ki.<sup>25</sup>

De más főnemesek is rászolgáltak a »tetves rablólovag« címére. Rosályi Kun Pál Szatmár megyei főnemes a királyné és a menekülő budai polgárok hajóit fosztogatta. Ebben többek között Orbáncz Endre esztergomi várparancsnok volt a cinkosa, aki azonban a török elől gyáván otthagya a rábízott várat.<sup>26</sup>

Werbőczy István, aki csak néhány hónappal azelőtt fojtotta vérbe a besztercebányai bányászok felkelését, most a Zólyom megyei Dobronya várába vonult vissza s itt várta be az ellenség elvonulását, persze anélkül, hogy a kisujját is megmozdította volna a védelemre.<sup>27</sup>

Az ország cserbenhagyásában maga a királynő járt az élen. Már előbb is útrakészen állott, s amikor augusztus 30-án éjjel hírt vette a csata elvesztésének, lóhalálában Pozsonyba menekült, ahol nem a védelmet, hanem bátyjának királlyá választását készítette elő. Kíséretében volt a feudális magyar állam legfőbb vezetőinek egy csoportja, köztük Szalaházy

<sup>22</sup> Szerémi i. m. 120—121. old. Szerémi adatait hiteleseknek fogadhatjuk el, mert állításait Szapolyai tettei tökéletesen és teljes mértékben igazolják. A törökkel való szövetségről ugyan már kortársai rebesgettek, és a későbbi események ezt teljesen be is igazolták, de polgári történéseink jórésze mégis az utolsó „nemzeti” királynak tette meg őt.

<sup>23</sup> Ezt *Szekfű Gyula* is megállapítja róla. *Magyar Történet.* III. köt. Bp., 1935. 13. old.

<sup>24</sup> Ezt János király 1527. február 27-én kejt oklevelében említi. *Katona István, Historia critica...* XX. 35. old. és *Magyar Egyháztörténeti Emlékek a hitújítás korából* (ezután rövid: MEE) I. Bp., 1902. 303—304. old. — *Jászay* i. m. 11—12. old.

<sup>25</sup> *Katona István* i. m. XX. 25—26. old. és MEE. I. 277—278. old. *Jászay* i. m. 12. old.

<sup>26</sup> *Brodarics István* i. m. 51. old. — *Istvánffy Miklós* i. m. 83. old. — *Jászay* i. m. 12—13. old.

<sup>27</sup> *Fraknói Vilmos, Werbőczy István életrajza*, Bp., 1899., 237—238. old. Erősen túlértékeli, ill. teljesen meghamisítja Werbőczy „védelmi” tevékenységét, amelyet éppen csak maga Werbőczy említ egyik levelében, de más, szavahihető forrásokból egyáltalán nem igazolható.

Tamás veszprémi püspök, Thurzó Elek, Bornemissza János, valamint báró Burgio János pápai követ.<sup>28</sup> Mária példáját a gazdag budai és pesti polgárok is követték, ellenben a királyi vár megerősítését elmulasztották: Bornemissza várkapitány mindössze 50 gyalogost hagyott benne, ő maga pedig megfutott.<sup>29</sup> Buda megerősítésének elmulasztása súlyos hiba volt, mert a vár jelentékeny időre lekötötte volna a török sereget s ezzel időt biztosított volna a védelem szervezésére.

*Az ország helyzete tehát 1526. szeptemberében katasztrófális volt:* az uralkodó osztály egyetlen tagja sem tett kísérletet arra, hogy az ország erőit megszervezze az ország szívében álló ellenség ellen. A főnemesség és nemesség által 1490 után létrehozott anarchia most, éppen a legkritikusabb időpontban érte el csúcspontját és teljes pusztulással fenyegette az országot.

Igen sokan azt hitték, hogy az ország elveszett. Thurzó Elek, aki maga is Pozsonyba menekült, 1526. szeptember 29-én így írt a lengyel királynak: »Egész Magyarország annyira összetört, és megrémült, hogy hacsak Isten, Felsőged és a keresztény fejedelmek nem segítik, nekünk s az egész hazának vége van . . . Nincs is valamilyen remény, hogy az ország továbbra is fennállhasson.«<sup>30</sup> Thurzó pesszimizmusa a súlyos helyzet ellenére sem volt indokolt. A külföldi fejedelmek ugyan nem segítettek (mint máskor sem, amikor az ország egyedül állott szemben a túlnyomó erejű ellenséggel), az ország mégis fennmaradt — s ez nem utolsó sorban a Thurzó által számításon kívül hagyott népnak volt köszönhető.

### 3.

#### *A Mohács utáni katonai események (1526. szeptember—október)*

Fentiekben megkíséreltük az ország katonai és politikai helyzetének részleges vázolását a mohácsi csata időpontjában. Ezek után rátérhetünk a tulajdonképpeni tárgyra: hogyan vette fel a nép a harcot a török betolakodókkal és milyen eredményeket ért el?

Szulejmán az 1526. augusztus 29-én délután lejátszódó rövid, de számára teljes győzelmet hozó ütközet után nem üldöztette a magyar csapatokat. Seregét összevonta s egészen szeptember 2-ig a táborban tartotta.<sup>31</sup> E túlzott óvatosság valószínűleg a bizonytalanságból fakadt; a szultán bizonyára újabb támadástól tartott, túlbecsülve a Jagellók monarchiájának katonai potenciáját. E pihenő alatt kivégeztette a foglyokat (mintegy 2000 embert), eltemettette a halottakat s Nándorfehérvárra szállíttatta a zsákmányolt magyar ágyukat. A diván augusztus 31-én határozta el az indulást Buda felé s az akindzsik bégjei szeptember 2-án engedélyt kaptak a

<sup>28</sup> *Zermegh János* i. m. 383. old. — *Istvánffy* i. m. 83. old. *Kemálpaszáde*, török történetíró: Mohácsnéme. Kiadta Thury József: *Török történetírók*, I. Bp., 1893. 255. old. Báró Burgio pápai követ jelentései (ford. Bartoniek Emma), Bp. 1926., 98., 107., 123. old.

<sup>29</sup> *Szerémi* i. m. 122—125. old. — *Jászay* i. m. 15—16. old.

<sup>30</sup> *Acta Tomicianiana*, VIII. 224—225. old.

<sup>31</sup> Ebben forrásaink megegyeznek (*Brodarics* i. m. 51. old.; Szulejmán naplója, kiadta Thury József i. m. 316. old.; *Jászay* i. m. 6—7. old.).

portyázásra.<sup>32</sup> Elsőnek Pécs, a középkori Magyarország egyik legszebb és leggazdagabb városa esett áldozatul a barbár pusztításnak. Kulcsait önként átadta ugyan, de ez semmit sem használt: lakosait harmadnap a törökök a vásártérre hajtották és lekaszabolták, a várost kirabolták és felégették. Csak a vár maradt épen, szép templomával,<sup>33</sup> valószínűleg azért, mert a környékről odamenekült lakosság — mint más várak esetében is: főként a parasztság, — megvédte. A pécsi polgárság sorsa napnál világosabban bizonyította, hogy a lakosság számára csak egyetlen helyes út maradt: *a hódítók elleni harc az utolsó csepp vérig, hiszen a meghódolás a biztos, de dicstelen pusztuláshoz vezetett, míg ellenállás esetén volt legalább valami remény a győzelemre.*

Hogy Szulejmán elhatározta magát Buda megszállására, abban több tényező játszott közre. Ezek között kétségtelenül az első helyen állott a rablás, pusztítás s ezzel az ország ellenálló képességének gyöngítése. Ez a hódító törökök kedvenc taktikai fogása volt, amelyet előzőleg a balkáni államokkal szemben is alkalmaztak: így az áldozatul kiszemelt ország a döntő roham pillanataig már jelentős károkat szenvedett gazdasági és katonai téren.<sup>34</sup> E fő szempont mellett a háttérben ott lappanghatott az a szándék, hogy kedvező körülmények esetén állandó hódításra is törekedjék. E kedvező körülmények azonban nem jöttek létre. Az viszont semmiképpen sem lehetett a Buda elleni támadásnak az oka, amit Jászay említ, hogy ti. a szultán Szapolyai és Frangepán Kristóf oldaltámadásától tartott s ezért »táborozási kalandját« minél előbb be akarta fejezni.<sup>35</sup> Szapolyaitól nem kellett tartania (s ezt éppen a szultán tudta legjobban), Frangepánnak pedig egyelőre alig volt katonája.

Az akandzsik megjelenése nagy rémületbe ejtette a lakosságot. »Az urak, nemesek és polgárok nagyrészt odahagyták váraikat, városaikat; csak a szegény védtelen parasztság maradt vesztég, melyre aztán annál súlyosabban neheztedek a vészterhes órák.«<sup>36</sup> Az égő falvak füstje beborította egész Dunántúlt. A pusztulás méreteit nem tudjuk bizonyosan megállapítani. Az egykorú Verancsics Antal szerint a »terek császár száguldókat bocsáta mindenfelé, kik mind Szalát, Somogyot, Vas vármegyét, Sopron vármegyét, Tolnát, Pilis vármegyét mind Budáig elégeté, dúlatá. (Sic!) Az nipe, kit levágának, kit elrablának.«<sup>37</sup>

Míg az akandzsik végezték a maguk borzasztó pusztítását, azalatt a fő-sereg is felkerekedett szeptember 3-án (Mohács felgyújtása után) s lassú menetben megindult Buda felé. 4-én elrendelték a seregben, hogy az újabb férfi-foglyokat (mintegy 4000 embert) végezzék ki, az asszonyokat pedig bocsássák szabadon. Ugyanakkor eltiltották a portyázást is. Ez intézkedések okát nem tudjuk. Valószínű azonban, hogy katonai okai lehetek, talán Buda ostromára készült a szultán, nem ismerve annak helyzetét

<sup>32</sup> Jászay i. m. 9. old. Megemlítendő, hogy Jászay az események kronológiájában gyakran téved, miután Szulejmán naplójának egy régebbi, hibás fordítását használta. Szulejmán naplója Thury i. m. 315—316. o.

<sup>33</sup> Brodarics i. m. 50. old. és Jászay i. m. 11. old.

<sup>34</sup> Erről bőven ír Elekes Lajos, Hunyadi. Bp., 1952. 28. és a következő oldalakon.

<sup>35</sup> Jászay i. m. 9. old.

<sup>36</sup> Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története. Bp., 1906.

<sup>37</sup> Verancsics Antal összes munkái. Kiadta Szalay László, II. Pest, 1857. 24. old. (A Mon. Hung. Hist. Scriptorum sorozatában, annak 3. köt.).

s ezért együtt akarta seregét tartani, igyekezett megszabadulni a harc-  
képes, felkelésre kész, és egyébként is élelemfogyasztó raboktól. A szaka-  
datlan eszések amúgy is sok nehézséget okoztak, hátráltatták az előre-  
nyomulást, de Tolnán, Pakson és Földváron át szeptember 11-én a szultán  
serege végre Kelenföldre, Buda alá érkezett.<sup>35</sup>

Budán és Pesten ekkor, ha ez egyáltalán lehetséges volt, még fokozó-  
dott a zürzavar. A magyarok nem követték a menekülésben a német pol-  
gárok példáját, mert hitelt adtak annak a hírnek, hogy Szapolyai seregével  
a fővárosba jön s megvédi azt a török ellen. Csak akkor kezdtek kapkodni,  
mikor a szultán már erősen közeledett, a vajdának pedig híre-hamva sem  
volt. Aki tehette, elmenekült, a városban csak a szegények és a betegek  
maradtak. A két város vezetősége Földvárig a szultán elé küldte a város  
kulcsait, az önkéntes megadás jeléül.<sup>39</sup> A királyi várban hagyott 50 gya-  
logos is ellenállás nélkül megadta magát.<sup>40</sup> A városok és vár eleste után a  
szokásos jelenet következett: a hódító serege előzönlötte a várat és a váro-  
sokat s kifosztotta azokat. Mátyás Európa-szerte megcsodált reneszánsz  
építményei, világhírű könyvtára és műkincsei a hódítók barbarizmusának  
estek áldozatul. A szultán az értékesebb tárgyakat hajóra rakatta (köztük  
a könyvtár egyrészét, a trauai Jakab mester által öntött szobrokat, de még  
a tetők aranyozott gombjait is) és Konstantinápolyba vitette.<sup>41</sup> Szeptem-  
ber 13-án a fosztogató csapatok lángbaborították Pest városát, 14-én pedig  
Budát, mely több napig égett. Ugyanakkor lázas sietséggel hozzáláttak egy  
hajóhid építéséhez.<sup>42</sup>

De nemcsak Budán folyt a rablás és rombolás. Az akindszik bealan-  
dozták egész Észak-Dunántúlt.<sup>43</sup> Elpusztították a pilisi apátságot,<sup>44</sup> sőt még

<sup>35</sup> Szulejmán naplója, Thury i. m. 316. old. — Jászay i. m. 14. old. — Szerémi  
i. m. 124—125. old.

<sup>39</sup> Szerémi i. m. 124—125. old. — Jászay i. m. 15—16. old. — Ortvay i. m. 197.  
old. azt írja, hogy a Budán maradt szegényeket és zsidókat, „minthogy védték ma-  
gukat, a bősé ellenség legnagyobb része (így!) leköncolta”. Ortvay ezen állítása egy  
egykorú német újságlap híradásán alapszik, l. *Fraknoi Vilmos*: A mohácsi csatáról  
szóló egykorú újságlapok a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában. Magyar Könyv-  
szemle, 1876. évf. 11. old. — Ugyancsak tud a budai zsidók ellenállásáról az egykorú  
cseh *Bartos* is: „Prága krónikája 1524—1530” c. művének idevonatkozó adatait ismer-  
tette *Gyalókey Jenő*: A mohácsi vész egy cseh krónikában c. cikkében, *Hadtörténe-  
i Közlemények*, 1934. évf. 58—65. old. Ez esemény megtörténtét mégsem tartom valószí-  
nűnek, tekintve azt, hogy a leghitelesebb források mitsem tudnak róla, csupán olyan  
szerzők — főként németországiak — említik, akik híreiket hallomásból, elbeszélé-  
sekből merítették. L. *Iványi Béla*: Buda és Pest sorsdöntő évei. (1526—1514.) Tanul-  
mányok Budapest múltjából. IX., Bp., 1941. 33—34. old. A kulcsok átadásáról és a  
zsidók sorsáról adatok: *Mordtmann J. H.*: Adalék Buda 1526-iki elfoglalásához, 1917.  
(A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet Közleményei 3.).

<sup>40</sup> Ortvay: i. m. 197. old. — *Kemálpasazáde* i. m. 256. old. *Ferdí*: A törvényhozó  
Szulejmán szultán története, Thury i. m. II. Bp. 1896. 71. old.

<sup>41</sup> *Kemálpasazáde* i. m. 256. old. — Szerémi i. m. 125. old. — *Jászay Pál* i. m.  
17. old. — *Karácson Imre*, A budai Mátyás-templom gyertyatartói Sztambulban. Szá-  
zadok, 1902. 771—773. old.

<sup>42</sup> Szulejmán naplója, *Thury József* i. m. 317—318. old. — Szerémi i. m. 124. old.  
— A török sereg budai tartózkodását és az azzal kapcsolatos eseményeket összefog-  
lalja *Fekete Lajos*: Budapest a törökkorban. Bp., 1944. c. műve 4—8. oldalain. —  
*Brodarics* levele P. Tomiciushoz és A. Cricius lengyel püspökhöz 1526. okt. 2. Po-  
zsony. *Acta Tomiciana*. VIII. 26. old.

<sup>43</sup> *Istvánffy Miklós* i. m. 83. old.



a lövöldi karthauzi kolostor szerzetesei is jobbnak látták Sopronba menekülni.<sup>45</sup> A száguldók az erődített helyek ostromával nem sokat időztek, csak a védtelen falvakat és mezővárosokat dúlták fel. A pusztítás azonban nem ment végbe zavartalanul, sokhelyt igen súlyos áldozatába került a töröknek.

Az uralkodó osztály ugyan teljesen védtelenül hagyta az ország védelme szempontjából döntő fontosságú várakat, melyek pedig a védekezést nagymértékben megkönnyítették volna, a környékbeli lakosság azonban (ezalatt persze mindig legalább 90 százalékban parasztokat kell érteni) többnyire sikeresen megvédelmezte azokat. Így pl. Esztergomot a fosztogató Orbáncz Endre várnagy gyáván odahagyta, azonban Nagy Máté, a káptalani hajdúk »alacsony származású, de nevéhez méltó« hadnagya a hajdúk és a lakosság segítségével megtartotta a törökkel szemben, Visegrádot a környékből odamenekült parasztok és szerzetesek védték meg. Éppígy visszaverte a törökök kísérletezését Komárom, Tata és a magát különös hősiességgel védő Székesfehérvár városa is.<sup>46</sup>

A lakosság azonban nemcsak a várak falai mögül tanusított ellenállást; nyílt mezőkön is felvette a harcot a pusztító török csapatokkal. Esztergomtól keletre, mintegy 10 kilométernyire feküdt Marót falu (a mai Pilismarót). E helység mellett gyűlt össze a menekülő parasztok sokasága, feleségeikkel és gyermekeikkel, ezenkívül néhány nemes és katona is csatlakozott hozzájuk. A menekülők szekerekből megerősített táborhelyet építettek és elszántan készülődtek a védekezésre. A portyázó török csapatok kísérletet tettek, hogy őket a táborból »erővel s csellel kivegyék«, de ez nem sikerült, mivel a parasztok »magukat, feleségeiket és gyermekeiket rettenthetetlenül s bátran védelmezve«, az ellenséget többször megverték s közüle sokat elpusztítottak. Két napig (valószínűleg szeptember 13—14) folyt ez a hősi küzdelem. A harmadik napon a szultán táborából több ágyú, 5—600 janicsár s 5—10.000 lovas érkezett. E számok mutatják, hogy milyen jelentős méretű volt a Marótnál összegyűlt parasztság ellenállása. A túlerő azonban végül is győzött. Szeptember 15-én mintegy 25 000 paraszt, asszony és gyermek esett áldozatul a nagy veszteségeket szenvedett törökök dühének, sokan pedig rabszíjra kerültek.<sup>47</sup>

A harcban részt vevő kispalotya Dobozi Mihály és felesége tragikus, de felemelő tette Kölcsey gyönyörű költeménye révén közismert. (Dobozi.)<sup>48</sup>

<sup>44</sup> *Békefi Remig*: A zirczi, pilis, pásztói és szentgotthárdi ciszterci apátságok története. I. Pécs, 1891. 275. old. és onnan újra közölve MEE. I. 278—279. old.

<sup>45</sup> MEE. I. 281, 290. old. — A lövöldi kolostor a mai Városlód (Veszprém vm.) mellett volt.

<sup>46</sup> *Istvánffy Miklós* i. m. 83. old. — *Brodarics István* Nagy András ír, i. m. 51. old. — *Jászay Pál* i. m. 18. old. Forrásokat azonban nem nevez meg.

<sup>47</sup> *Zermegh János*: i. m. 384. old. — *Brodarics* i. m. 52. old. — Szulejmán naplója i. m. 318. old. — *Verancsics* művei II. 24. old. — *Istvánffy Miklós* i. m. 83. old. — *Jászay Pál* i. m. 15—20. old. — A harc színterét *Sörös Pongrác* (*Századok*, 1912. évf. 782—783. old.) a mai Pusztamarótnál keresi (Esztergom vm. nyugati részén). Véleményünk szerint a mai Pilismarót (Esztergom vm. keleti része, közvetlenül a Duna mellett) a csata színhelye, itt van egy Basaharc nevű határrész is, amely ez eseményre látszik utalni.

<sup>48</sup> Kölcsey Ferenc Dobozi c. költeménye. A témát feldolgozta *Kisfaludy Sándor* is, megfestette *Székely Bertalan*.

Hasonló ellenállásra került sor a »szegénység« részéről Heregynél (Héreg, Komárom vm.)<sup>49</sup>

Míg a Dunántúl északi felének a kirablása folyt, addig elkészült a budai hajóhid is, melyen éjjel-nappal feszített ütemben dolgoztak. A török sereg nyomban megkezdte a pesti oldalra az átkelést. Ez szeptember 19—23 között, tehát mindössze 4 napig tartott, ami lázas sietségről tanúskodik. Ezt igazolja a szultán naplója is,<sup>50</sup> leírva, hogy a csapatok még éjjel is folytatták az átkelést. Mindamellet Buda és Pest lakosságát, főleg az ottmaradt zsidókat és a zsákmányt hajókra rakták és a Dunán leúszatták a birodalomba.<sup>51</sup>

Mind a lázas sietség, mind a szeptember 23-án Budán lejátszódó események a török bizonytalanságát és félelmét bizonyítják. Ugyanis a szeptember 5-én még Zágrábban tartózkodó Frangepán Kristóf 450 lovasával átkelt a Dráván és Somogy megyén keresztül Székesfehérvárra nyomult. Itt kitartásra és további ellenállásra biztatta a polgárokat, nyílt leveleket bocsátott ki mindenfelé, sőt ő maga is visszavert néhány portyázó török bandát. Frangepán előnyomulásának és közeledésének hírére (csekély seregének száma bizonyára felnagyítva jutott hozzájuk) a még budai oldalon lévő törökök egyre nagyobb tömegben tódultak a hajóhídra, amely végül is három részre szakadt a túlzott megerheléstől. Sok török vízbe fullt, a budai oldalon maradt foglyokat a törökök vagy legyilkolták, vagy az ottmaradt zsákmánnyal együtt hátrahagyták. Az utóvéd parancsnokai már csak csónakon tudtak másnap hajnalban átkelni.<sup>52</sup>

Bármennyire is elüt Frangepánnak ez a lépése a többi feudális úr magatartásától, megállapítható, hogy *mindent* ő sem tett meg a török elleni harc érdekében: Ha seregét paraszttal megerősíti s rajtaüt az átkelőfélben levő török csapatokon, bizonyára nagyobb eredményt ér el. Ehelyett Frangepán azonnal visszafordult, mert szeptember 29-én már Kaproncán van. E gyors visszatérésnek az oka valószínűleg az a parasztfelkelés volt, amely a mohácsi csata utáni hónapokban a Dunántúl déli és nyugati részein, valamint Szlavóniában a nemesség ellen fellobbant.<sup>53</sup>

<sup>49</sup> Verancsics Antal a fent id. helyen.

<sup>50</sup> Thury József i. h. 318—319. old. — Brodaries István i. m. 52—53. old.

<sup>51</sup> Kemálpasazáde i. m. 265. old. — Verancsics i. h. 26. old. — Szulejmán naplója i. h. 319. old. — Kohn Sámuel, Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez, TT, 1881. 12. s. köv. 11.

<sup>52</sup> Jászay Pál i. m. 28—29. old. — Szulejmán naplója i. h. 319. old.

<sup>53</sup> Frangepán szerepe éppen emiatt erősen ellentmondásos. Ő az egyetlen főnemes, aki valamit tesz a török ellen, sőt fegyveres akciót is megkísérel a betolakodók ellen. Szeptember 23-án ezért a szlavóniai rendek, Pozsega és Somogy vármegye kormányzójukká és védelmezőjükké választották, sőt engedelmességen kívül füstönként egy aranyforintot is megszavaztak részére. Közben azonban a Dunántúl déli-nyugati részein és Szlavóniában kitört a fentebb említett parasztfelkelés. Úgy látszik, a jobbgátság fegyveres harcba kezdett a hazaáruló nemesség ellen. E parasztmegmozdulásról ma még alig tudunk valamit, időpontját, területi kiterjedését, lezajlását pontosan és részletesen még nem ismerjük. Frangepán gyors visszatérése Székesfehérvár alól e felkelésnek tulajdonítható: mégsem tudja megtagadni önmagát és visszavedlik jobbgágyelnyomó hűbérúrrá. A felkelés kitörése után az érdekelt vármegyék — Pozsega, Somogy, Zala, Baranya — segítséget kértek Frangepántól, aki azután csapataival meg is jelent és a felkelőket „békés eszközökkel” lecsillapította. (Ezt alkapitánya, Záray Jeromos írja.) Valószínű, hogy a központi hatalom teljes hiánya és az ország kritikus helyzete miatt nem mert túlságosan erőszakos

A pesti oldalra átkelő török sereg így lényegében háborítatlanul kezdte meg szeptember 25-én a kivonulást hazánkából. Pestnél két részre vált a török haderő: a zöm a szultán parancsnoksága alatt a Duna balpartján, a kisebb rész Ibrahim nagyvezér alatt a Tisza jobbpartja mentén indult délnek. Az út igen viszontagságos volt, ivóvíz- és élelemhiány miatt a katonák sokat szenvedtek, az állatok egyrésze pedig elpusztult.<sup>54</sup> A kivonulás előtt azonban a száguldók »Váctul fogva Gyengyesig, Miskolcig, Mohiig« mind felégették a falvakat.<sup>55</sup> A lakosság egész távoli vidékekről is Egerbe menekült, útközben azonban sokan a török kezébe kerültek.<sup>56</sup> A lakosság a Mátra hegyei közt is megkísérelte az ellenállást, de táborukat a török bevette és védőit levágta.<sup>57</sup>

A kivonuló hordák végigseperték a Duna—Tisza közét is. Kecskemét, Félégyháza, Pusztaszer, Szabadka, Zenta, Pérlek (egy 1596-i térképen még szerepel Bács megyében), Pécsér (a Tisza jobb partján Zenta és Perlek között ekkor még létező helység), Szeged, Ókanizsa jelzik a pusztítás és rablás kiemelkedőbb állomásait.<sup>58</sup> Szegednél egy csapat »hős« szembeszállt a túlerővel, s »erősen tartva magokat, a viadal helyén összecsaptak könnyörtelen ellenségeikkel s puskával, nyíllal, bottal és kövel harcolva kölcsönösen marcangolták egymást.« A török túlerő azonban itt is győzött s a város a fosztogatásnak és a tűznek esett áldozatul.<sup>59</sup>

Sikeresebb volt a szabadkaiak elszánt harca. »Szabadkánál a község egy tábort járt vala, kit az terekek igen vívának, de semmiképen meg nem vehetik, bikivel megmaradának.«<sup>60</sup> A Szegedtől Pétervárad felé tartó Ibrahim serege ellen ezenkívül Perényi Péter és Radics Bosics<sup>61</sup> is több támadást hajtott végre. Radics mintegy 400 embert elfogott a szertekalandozó rablók közül, 500-at pedig levágott. (Ezt az erősen szépítő török források mondják!) Az ellene küldött Khoszrev boszniai bég cselet vetett, ami nem járhatott valami nagy eredménnyel, mert csak 6 embert tudott elfogni.<sup>62</sup> Ibrahim október 3-án ért Pétervárad alá,<sup>63</sup> hová a szultán 5 nappal később, október 8-án érkezett meg.

eszközökhöz nyúlni. Mindenesetre a fenyegetett vármegyékben csapatokat hagyott hátra. Nyilvánvalóan ezért nem fordult többé Frangepán a török ellen 1526. szeptember vége után. — Mindezekre l.: *Jászay Pál* i. m. 61—65. old. — TT. 1895. évf. 390. old. — Szulejmán naplója i. h. 319. old. — Magyar Történelmi Tár, 1878. évf. 379—381. old. Frangepán Kristóf levele. — *Marino Sanuto*, Diarii. XLIII. köt. 121. hasáb.

<sup>54</sup> Szulejmán naplója i. m. 319. és köv. old.

<sup>55</sup> *Verancsics Antal* i. h. 25. old.

<sup>56</sup> A Nyáry-család Nyáregyházáról (Pest vm.) Eger felé menekült, Kátánál azonban a portyázók megtámadták őket. Szolgáik odavesztek, éppígy eltűnt a család két nőtagja is, kikről soha többé nem tudtak meg semmit. Századok, 1870. 486—487. old.

<sup>57</sup> *Verancsics Antal* i. h. 24. old.

<sup>58</sup> *Kemálpasazáde* i. h. 270. old.

<sup>59</sup> Uő. uo. 268—269. old. — Ibrahim nagyvezér és Iszkender Cselébi defterdár összesen 70 000 juhot szereztek Szegeden (Szulejmán naplója i. h. 320. old.).

<sup>60</sup> *Verancsics* i. h. 25. old.

<sup>61</sup> Radics Bosics szerb despota volt s a török elől menekült hazánkba. Vakmerőségéért a törökök „delinek”, azaz bolondnak nevezték.

<sup>62</sup> Szulejmán naplója i. h. 320. old. — Dselálzáde Musztafa: Az országok osztályai és az utak felsorolása. *Thury József* i. m. II. 172. old. — A törökök veszteségeit jóval nagyobbaknak vehetjük, mert a krónikás nyilván erősen szépítette az adatokat, ami a török források általános jellemzője.

<sup>63</sup> Szulejmán naplója i. h. 321. old.

A szultán seregét nyilván az az eléggé jelentős ellenállás késleltette, amellyel útjában meg kellett küzdenie. A Duna balpartján délre vonuló s pusztító sereg először Bács városában, a Bácska déli részén találta szembe magát fegyveres ellenállással.

A város lakosságának egy része az ottani monostorba vette be magát s makacs ellenállást tanúsított. »A bezárkózott kutyák — írja az egyik török krónikás — estig harcoltak a győzelmes sereggel s mivel az átkozottnak puszkák voltak, belülről igen sok műszülmánt vértanúvá tettek.« Egy napi harc után azonban itt is a törökök kerekedtek felül.<sup>64</sup>

Pétevárad közelében egyesült a két seregrész s *ugyancsak itt került sor az 1526-os hadjárat legnagyobb méretű összecsapására, amely felülmúlta a mohácsi ütközetet is.*

Nem messze Péteváradtól, egy mocsaras helyen a lakosság nagy erődítményt emelt s a fákkal, árkokkal és egyéb hevenyészett módon megerősített helyen gyülekezett össze.<sup>65</sup> A szultán serege rendszeres ostrom alá vette s minden oldalról megrohanta ezt a megerősített helyet. Estig tartó elkeseredett, heves küzdelem kezdődött. A védők tüzelése, majd a védővonal betörése után kibontakozó közelharc súlyos veszteségeket okozott a törököknek, akik úgy voltak kénytelenek harcolni, mint a legerősebb vár ellen.

A védők itt is a szó szoros értelmében az utolsó szál emberig harcoltak, s így a támadók veszteségei igen súlyosak voltak. Elesett a janicsár-aga, egy másik aga, több jajabasi, a janicsárok csaus-basája, a szamszundsi-basa s a sereg is érzékeny veszteségeket szenvedett. Mindenesetre jellemző, hogy a parasztokból összegyűlt védők jóval súlyosabb veszteséget okoztak a törököknek, mint uraik Mohácsnál.<sup>66</sup>

Ez volt az utolsó véres epizódja a hadjáratnak. Az október 2—8-a között megfeszített ütemben készülő péteváradhi hídon a szultán serege gyors ütemben átkelt, 10-én elhagyta hazánkat,<sup>67</sup> s csak a »puszta földet és füstelgő üszegöket hagyá hátra Magyarországon.«<sup>68</sup> Csupán a szerém-

<sup>64</sup> Szulejmán naplója i. h. 320. old. — *Dşelälzâde Musztafa, Thury* i. m. 170—171. old. (innen az idézet és *Kemâlpasazâde* i. m. uo. 272—273. old.). — Egyedül csak a kronológia nem világos. Szulejmán naplója szept. 25-re teszi a sereg elindulását Pestről, Bács ostromát pedig 28-ra (az Ibrahim sereggel tartózkodó szerző 29-én említi Bács ostromának hírét, korábban aligha hallhatta, később igen). Bács viszont Pesthez légvonalban is 230 km-re van. Ennyi utat 4 nap alatt a szultán serege aligha tehetett meg. Valószínű, hogy a város ostromát jóval a főszereg előtt járó, tehát annál előbb útra is kelt egységek végezték, a napló pedig a szultán és udvara elindulásának napját rögzítette. *Kápolnai* id. cikkében (HK, 1890. 460—461. old.) azt véli, hogy a revezett Bács egy Kiskőrös-környéki, azóta már elpusztult Bócsa nevű faluval azonos. Ezt nem tartom valószínűnek. A források ugyanis az ostromlott Bácsot jelentős, erődített helynek mondják, ez csak a ma is fennálló Bácsra illik.

<sup>65</sup> *Pecsevi* szerint — *Thury* i. m. I. 173. old. — számtalan foglyot is vittek magukkal. Ha ez igaz — más források erről nem tudnak — akkor ezek csakis török foglyok lehettek, tehát előző harcokról tanúskodnak.

<sup>66</sup> *Dşelälzâde Musztafa* i. m. *Thury* II. 172—173. old. és *Szulejmán naplója, Thury* I. 321. old. — *Kemâlpasazâde*: Mohács-náme. *Thury* I. 272—273. old.

<sup>67</sup> *Szulejmán naplója, Thury* I. 321. old.

<sup>68</sup> *Heltai Gáspár*: Magyar krónika. Bp., é. n. 457. old. Első kiadása 1575-ben jelent meg. A pusztítás területi kiterjedésére l. még *Brodarics István* püspök 1526. október 2-án Pozsonyban kelt levelét, *Acta Tomiciana*. VIII. köt. 226. old.

ségi várakat szállta meg véglegesen, nyilván ugródeszkául szánva azokat az újabb betörésekhez.

1526-ban tehát az ország még nem került török megszállás alá. Mégis, ez a hadjárat volt a bevezetője, közvetlen kiindulópontja az 1541-ben kezdődő tartós hódításoknak. Először történt, hogy az egész török hadsereg benyomult hazánkba, aminek következménye az ország középső részének elpusztítása, elnéptelenedése lett. A mérhetetlen anyagi kár mellett<sup>69</sup> legalább 200 000 főre becsülhető az emberveszteség. Ezzel természetesen jelentékenyen csökkent az ország ellenálló képessége, védelmi ereje. Mindez — hozzávéve még a nemesség zömének nyíltan hazaáruló magatartását — minden előzőnél jóval kedvezőbb feltételeket teremtett a török számára a hódításhoz.

A nemesség a Mohács utáni éveket nem a felkészülésre, hanem országvesztő kalandorpolitikájának folytatására használta fel (kettős királyválasztás és ennek következménye, a belső háború).

A parasztság viszont a török kivonulása után, 1526 őszétől 1527 nyaráig még egy utolsó, kétségbeesett kísérletet tett arra, hogy fegyveres felkeléssel elhárítsa a most már végzetessé váló török veszélyt.

## II.

### CSERNI JOVÁN PARASZTFELKELESE, 1526—1527

#### 1.

#### *A mozgalom nemesi és burzsoá felfogása*

Míg a magyar parasztság 1526 szeptemberi és októberi törökellenes akcióiról forrásaink és történészeink alig vettek tudomást, addig az 1526 októberében kitört és a következő év közepéig tartó délmagyarországi parasztfelkelés szinte valamennyi történeti kézikönyvünkbe belekerült, sőt, egy-két önálló tanulmány tárgyául is szolgált. Ez bizonyos mértékig e felkelés nagyobb méretéből és nemzetközi jelentőségéből is következett: a felkelés élén álló »fekete ember«, Cserni Jován nevét az egész akkori európai diplomácia megismerte, mint a Ferdinánd és Szapolyai János között folyó harc egyik fontos tényezőjét.

Polgári történészeink szerint a Cserni Jován-féle felkelésnek két jellemző vonása volt: 1. szláv nemzeti jellege, 2. antifeudális volta. E beállítás cáfolatával a későbbiekben foglalkozunk, most csak annyit bocsátunk előre, hogy *ez a kép nem felel meg a valóságnak*. Hogy a nemesi és a burzsoá történétírók mennyire kiszolgálták a mindenkori uralkodó osztály politikai érdekeit, azt jól bizonyíthatja a felkelésről általuk alkotott kép megváltozása a társadalom politikai fejlődésével párhuzamosan. Azok a

<sup>69</sup> A velencei signoria követe még 1528. május 21-én is azt jelenti Szarajevóból, hogy ott tömegtelen sok magyar rabszolga és Magyarországból elhurcolt arany és ezüst edények, valamint más drágaságok vásárolhatók. *Óváry Lipót: A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai, II. Bp., 1894. 24. old.*

16. századi nemesi források (és nyomukban a későbbi feldolgozások is), melyek a felkelésről szólnak, — a nemesség politikai szükségleteinek megfelelően — egyöntetűen a mozgalom *antifeudális jellegét* emelik ki (Zermegh János, Istvánffy Miklós, Szerémi György stb.). Azok a polgári történészek pedig, akik a dualizmus korában e témáról írtak — Szentkláray Jenő,<sup>70</sup> Smolka Szaniszló,<sup>71</sup> Czimer Károly<sup>72</sup> — a felkelésben elsősorban délszláv nemzetiségi mozgalmat láttak, emellett pedig — Szentkláray kivételével — elfogadták és kritikátlanul átvették a nemesi források becsmélő állításait is. E felfogáshoz csatlakozott azután Szekfű Gyula is.<sup>73</sup> Nem szorul bővebb bizonyításra, hogy a felkelés ilyen ábrázolása a nemzetiségeket elnyomó és a magyar állam »területi épségén« gondosan őrködő magyar uralkodó osztály érdekeit szolgálta. Polgári történészeink úgy igyekeztek kompromittálni a 19—20. századi szerb nemzetiségi törekvéseket, hogy a Cserni Jován-mozgalmat anachronisztikusan nacionalista, sőt pánszláv jellegű mozgalomnak tüntették fel, ugyanakkor pedig közönséges rablógarázdálkodást, egy kalandor erkölcsi gáta nélküli tobzódását látták az egészben. Ebből természetesen önként következett az az általuk egyébként »objektív« módon le nem vont következtetés, amely azonban nagyon is jól alátámasztotta a kiegyezéskori Magyarország nemzetiségi politikáját: *minden* nemzetiségi törekvés azonos a felforgató elemek uralmával, rablók, közönséges kalandorok mozgalma, tehát a magyar uralkodó osztály mindenkor igazságosan jár el, amikor ezeket elfojtja.

Éppen ideje tehát, hogy a magyar és a szerb nép múltjának ezt a fontos közös mozzanatát a valóságnak megfelelően, tényleg tudományos módon tisztázzuk.

## 2.

### *A mozgalom kezdete*

A felkelés nem előzmény nélkül — láttuk a parasztság harckészségét a törökkel szemben — még 1526 október elején, Lippa környékén robbant ki.<sup>74</sup> Sem a kitörés időpontja, sem helye nem volt véletlen erők eredménye, hanem az akkori viszonyokból könnyen megmagyarázható.

A Temesköz már több mint egy évszázada állandó színhelye a kisebb-nagyobb török portyázásoknak. Lakossága — különösen a déli határ mentén — megfogyatkozott: vagy elpusztult, vagy biztonságosabb vidékre me-

<sup>70</sup> Szentkláray Jenő: A dunai hajóhadak története, Bp., 1881. és u. ő: Levelek Csernoevics Nenád (Iván cár), a „fekete ember” történetéhez, TT, 1885. évf. 504—518., 724—733. old.

<sup>71</sup> Smolka Szaniszló: „Fekete” Iván, Századok, 1883. évf. 1—31. old. Cikke hemzseg a gyalázkodó jelzőktől és nem tudományos jellegű, de a bécsi levéltárak anyagát is felhasználta. Smolka lengyel történész volt.

<sup>72</sup> Czimer Károly: Cserni Iván cár Szegeden, Hadtörténelmi Közlemények, 1892. évf. 655—688. old. Nacionalista gyalázkodásokkal bőségesen teletűzdelt tanulmány.

<sup>73</sup> Magyar történet, III. kötet, Bp., 1935. 28, 578. old.

<sup>74</sup> Szerémi György i. m. 125. old. Mivel Jován az 1526. október 17-én tartott tokaji gyűlésen mint a felkelés vezére jelent meg, a mozgalomnak legkésőbbén október elején kellett keletkeznie.

nekült. Ugyanakkor erre a pusztuló, elnéptelenedő területre állandóan érkeztek szláv menekültek a balkáni országokból, főleg Szerbiából, akik szintén a török miatt hagyták oda otthonukat vagy annak csak üszkös falait. E pusztulási folyamatnak azután újabb hatalmas lökéseket adott II. Szulejmán 1521-i és 1526-i hadjárata: ekkor ismét ezrével üldözték ki hazájukból a szerbeket és más szláv népeket, akik elsősorban a Temesközben igyekeztek menedéket találni. Hozzájuk csatlakoztak azok a magyar parasztok is, akiket éppen az 1526-os hadjárat mozdított ki nagy számban régi otthonukból. A menekültek zöme paraszt volt, de főként a szerbek között nemesek, sőt főnemesek is akadtak. A nemességnek természetesen elsősorban alsó rétege keveredett a parasztok közé s menekült velük együtt. Ez a hontalan, menekülő népesség gyűlölte a törököt, amely felégette otthonát, megölte, vagy rabságba hurcolta családjának tagjait. A szerbek ezenkívül országuk elvesztett függetlenségét is a török rovására írhatták. A független szerb állam visszaállítására való törekvés — ami természetesen csak a török elleni kíméletlen fegyveres harc útján volt megvalósítható — fontos szerepet játszott a felkelés kitörésében és lefolyásában.<sup>75</sup>

Valamennyi menekültnek — bármilyen nemzetiséghez vagy bármilyen társadalmi osztályhoz tartozott is — volt tehát oka arra, hogy fegyvert fogjon a török ellen. Mint a felkelés mutatja, a szubjektív hajlandóság sem hiányzott. Főként a szerb parasztság volt kész harcrakelni a gyűlölt ősi ellenség ellen, s jelentette egyben a legnagyobb harci erőt is, mert az ősi patriarchális viszonyokat a szerbségnél még nem ásta teljesen alá a feudális rend s a házközösségekben, nagycsaládokban élő felfegyverzett szerb parasztság elsőrangú katonai tényezőt képviselt. Ezenkívül kellő katonai tapasztalattal rendelkeztek, hiszen már másfél százada folytonos harcban állottak a hódítókkal.

Ennek az elkeseredett tömegnek a harckészségét használta ki Cserni Jován, amikor 1526 októberében az élére állott. Már a felkelés kiindulópontjánál látszik, hogy a parasztok legfőbb céljuknak a török elleni harcot tekintették (méginkább áll ez Jovánra) s ezért az antifeudális vonás ezúttal háttérbe szorult. Maguk a felkelők sem a nemesek, hanem a török ellen akartak harcolni. (Ezt mutatja Jován hűségesküje a tokaji gyűlésen, amit Szapolyai János előtt tett.)

### 3.

#### *Cserni Jován személye és a mozgalom ideológiája*

Cserni Jovánt, vagy más néven Cserni Ivánt, »a fekete embert«, forrásaink egyöntetűen szerb eredetűnek mondják.<sup>76</sup> Alakjának leírása is erre

<sup>75</sup> *Szentkláray Jenő*: A dunai hajóhadak története, Bp., 1885. 100—101. old.

Polgári történeiszek különös előszeretettel rótták fel a felkelőknek: „A büszke világhódító II. Szulejmán hadai alig hagyták el a feldúlt országot s a magyar nemzet még föl sem ocsudhatott az irtóztató csapás alól, midőn a félnomád rác nemzetiség azonnal megragadta a látszatra kedvező alkalmat arra nézve, hogy a magyar haza területén a Duna és Tisza s a Maros és Tisza között külön önálló szerb országot alapítson.” *Czimer Károly* i. m., HK., 1892. 655. old. Úgy látszik, ezen történészek szemében a magyar nép létét veszélyeztető török veszedelem jelentéktelen ténynek tűnt, míg az ez ellen küzdő felkeléstől a magyar nemzet jövőjét féltették.

vall. Zermegh, Istvánffy és Révay Ferenc ugyan a legkülönbözőbb becsmérlő jelzőkkel illetik, de kénytelenek elismerni, hogy ügyes, eszes ember, modora megnyerő volt, a felkelés egész története pedig vezérének kiváló katonai és diplomáciai érzékéről tanúskodik. Forrásaink — nem szabad elfelednünk, hogy nemesek irták őket — emellett gondosan kiemelik, hogy alacsony származású (azelőtt Szapolyai János lovasszolgája volt); Zermegh János szerint »felkelt az emberiség aljából valaki« (surrexit quidam ex fece hominum).<sup>77</sup>

Jován személyével kapcsolatban még egy, első pillantásra — és főleg mai szemmel nézve — kuriózumnak tűnő adat ragadja meg figyelmünket. A források mindegyike megemlíti, hogy azért kapta a »fekete ember« nevet, mert egész testén, fejétől a talpáig tenyérnyi széles fekete anyajegy vonult végig. E titokzatos testi jegy nagyban hozzásegítette őt ahhoz, hogy a vallásos parasztság előtt isten küldöttjeként, mint próféta jelenjék meg; ennek a hitnek persze nagy szerepe volt a mozgalom megszervezésében.

Cserni Jován ugyanis úgy jelenik meg a parasztok előtt, mint »isten prófétája«, akinek az isten hatalmat és megbízást adott a törökök kiűzéséhez.<sup>78</sup> Ennek az isteni sugallatra való hivatkozásnak megvolt a maga konkrét politikai célja: a parasztok tömörítése a török ellen.

E misztikus hit és bizalom az »isten prófétájában« kétségtelenül eretnekség volt, szembefordulást jelentett a hivatalos egyházi hitelvekkel. Ez arra mutat, hogy a parasztsereg ugyanakkor, amikor főcéljának a török elleni harcot tekintette, szembekerült a feudális renddel is. Antifeudális elképzeléseik azonban olyannyira a háttérben maradtak, mondhatni csak embrionális formában voltak meg, hogy részletesebb kifejtésükre — adatok hiányában — nincs módunk. Abban a korban azonban, amikor a világnézet teljesen teológiai alapokon nyugodott, a politikai célkitűzéseknek is szükségképpen vallási köntösben, vallási kivételésben kellett jelentkezniük.<sup>79</sup> A misztikus prófétahitre, mint eretnekségre mutató jellemvonásra már utaltunk. Van azonban konkrétabb bizonyítékunk is arra, hogy a felkelők szembenálltak a katolikus egyházzal. Az erdélyi püspök azt írja 1527. április 12-én Gyulafehérvárott kelt levelében, hogy a Fekete Ember kegyetlenül elúzi a krisztusi vallás híveit, nem kimélve az oltárokat és templomokat, sem kort, sem német.<sup>80</sup> Persze, nem szabad megfeledkezünk arról, hogy ezt egy püspök írta, s a felkelésnek abban a szakaszában, amikor a parasztok élet-halálharcban álltak nem a törökkel, hanem a nemesi osztállyal.

<sup>76</sup> Egyedül *Verancsics Antal* mondja „oláh fi”-nak (Munkái II. 26. old.). *Smolka Szaniszló* — nem tudni, miért és milyen alapon — szlovák származásúnak tartja. I. m., Századok, 1883. 4. old.

<sup>77</sup> *Zermegh János* i. m. 388. old.

<sup>78</sup> *Smolka* i. m., Századok, 1883. 5—6. old. — Ezt az isteni sugallatot említi — kétkedve ugyan — Mária királynő 1527. április 13-án kelt, Ferdinándhoz írt levelében. Itt azonban már Ferdinánd az a „csodálatos szabadító”, aki a törököt le fogja győzni. TT, 1885. 506. old.

<sup>79</sup> *Engels Frigyes*: A német parasztháború, Bp., 1949. 25. old. Ugyancsak Engels fejti ki részletesen a parasztság „eretnekségre való hajlandóságát”, amely a középkor egész történetén át kimutatható.

<sup>80</sup> Documente privitoare la Istoria Romanilor. Volumul XV. al colectiei „Hurmuzaki” Acte si scrisori din arhivele oraselor Ardelene (Bistrita, Brasov, Sibiu) publicate... de N. Iorga. XV/1. kötet. Bucuresti, 1911. 295. old.



Bár a parasztsereg elsődleges feladatának a török kiűzését tartotta, a mozgalom egyúttal szükségképpen antifeudális jellegű is volt. Csak 1527 tavaszán, amikor a nemesség fegyveres támadást indított a parasztok ellen, szorult kényszerűen háttérbe a török elleni harc. A kettő persze szorosan összefonódott az akkori magyarországi politikai viszonyok miatt. A török elleni következetes küzdelem egyben szembefordulást jelentett a hazaáruló, a török elleni harcot elszabotáló, sőt részben vele nyílt szövetségre lépő magyar uralkodó osztállyal is. Már 1514-ben sem volt véletlen, hogy az eredetileg a török ellen összegyülekező magyar parasztsereg végülis saját urai ellen lázadt fel. A felkelés alapcélkitűzése a török elleni harc volt, ebből azonban *szükségképpen* következett az, ami a felkelés végefélétörtént: a szembefordulás a nemességgel, mert ez a nemesség nemhogy nem vállalta a török elleni küzdelmet, hanem fegyverrel igyekezett megakadályozni azt.<sup>81</sup>

Pedig Cserni Jován éppen ellenkezőleg, nem kiélezni, hanem tompítani igyekezett a felkelés nemességellenes élet, sőt, egyenesen olyan törekvés is tapasztalható nála, hogy a nemesség megnyerésére törekedett. Az isteni küldetésről szóló prófécia mellett Cserni egy másik »agitációs« érvet is felhasznált. Tudniillik nemcsak isten kiválasztott prófétájának mondotta magát, hanem azt a hírt is terjesztette, hogy a régi szerb deszpoták családjából származik, nevezetesen Brankovics István deszpot özvegyének utódja.<sup>82</sup>

Zermegh szerint: »... hirdetni kezdte, hogy a szerb deszpoták családjából származik és levezette egyenes-ági eredetét; sokakkal elhitette még a rácok fő-nemesei közül is, hogy így áll a dolog.«<sup>83</sup> Valószínű, hogy a királyi vérből való származás hangoztatása a nemeseknek, előkelőknek szólt s őket így akarta — eleinte talán nem is sikertelenül — meggyőzni Jován arról, hogy itt nem parasztfelkelésről, hanem a szerbség egészét érintő közös problémáról van szó.<sup>84</sup>

Ezzel eljutottunk a nacionalizmus problémájához is. Nacionalizmusról ebben a korban, amikor a szerb nemzet még nem alakult ki, természetesen nem beszélhetünk. Az viszont teljességgel érthető, hogy az állami függetlenségét elvesztett szerb nép vissza akarta szerezni önállóságát. Ez a törekvése jogos volt még akkor is, ha ezt Magyarország területén, vagy innen kiindulva akarta kivívni. A szerb függetlenség kivívása ugyanakkor a magyarság érdeke is volt, hiszen Cserni Jován nem a magyarok ellen, hanem a magyar nép függetlenségét is veszélyeztető *török ellen* akart har-

<sup>81</sup> Ezért téved véleményem szerint *Geréb László* (*A hazai osztályharcok irodalma, 1525—1660. Bp., 1955. 34—36. old.*), aki túlságosan kiemeli a felkelés negatív és antifeudális vonásait s egyáltalán nem ismeri fel a törökellenes célkitűzések elsődleges voltát. A Fekete Ember programja — bármilyen formában jelentkezett is — egyáltalán nem mondható „kisszerűnek”, hiszen a legégetőbb közép-európai kérdésről, a török hódítás megállításáról volt benne szó!

<sup>82</sup> *Révay Péter*: *De monarchia et sacra corona Regni Hungariae*, Schwandtner i. m. II. 713. old. Ugyanezt mondja *Zermegh* is i. m. 388. old. *Szentkláray J.*: *A dunai hajóhadak*... 100—101. old.

<sup>83</sup> *Zermegh János*: uo. Magyar fordítása *Geréb László* i. m. 36—37. old.

<sup>84</sup> *Mária királynő* 1527. április 13-i levele szerint *Keglevich Péter* volt jajcai bán is a felkelőkkel tart (TT, 1885. 507. old.). A szerb előkelők és Cserni kapcsolatáról a felkelés kezdetén l. *Szentkláray Jenő* i. m. 100. old.

colni. Éppen ezért a magyar uralkodó osztály politikája akkor lett volna helyes, ha nem a felkelés ellen, annak leverésére irányul, hanem éppen ellenkezőleg, támogatására törekszik, mert ez egyúttal az ország védelmét is jelentette volna.<sup>85</sup>

#### 4.

#### *A paraszthadsereg szervezete*

A Lippp környékén kibontakozó mozgalom csakhamar áterjedt az ország egész déli részére. »Sok szerb, román és magyar gyűlt köréje, kóbor katonák, olyannyira, hogy hamarosan mintegy 5000 ember volt táborában...« — mondja Zermegh.<sup>86</sup> A felkelők száma gyorsan emelkedett; Mária királynő 1527. április 13-i levelében már azt írja, hogy Ivánnak 15 000 embere van.<sup>87</sup> Kétségtelen, hogy a felkelők zöme a különböző délszláv népek (elsősorban a szerbség) menekültjeiből állott, de rajtuk kívül magyarok és románok is csatlakoztak a sereghez. Ezt akkor is bizonyosra kellene vennünk, ha konkrét adat (l. fentebb Zermegh állítását) nem állana rendelkezésünkre, mert a mozgalom magyar- és románlakta területekre is kiterjedt. Minden alapot nélkülöző és csak nacionalista okokkal magyarázható tehát egyes polgári történészek azon törekvése, hogy a magyaroknak a mozgalomtól való távolmaradását bizonygassák.<sup>88</sup>

Szervezeti téren ez a parasztsereg előnyösen különbözött az általában dezorganizált, központi vezetést nélkülöző paraszthadaktól. Amennyire a szerb nyelvű forrásoktól és feldolgozásoktól való hermetikus elzártságunkban meg lehet állapítani, hadszervezési szempontból a paraszthadsereg egyrészt a régi szerb hagyományokon épült fel, másrészt jelentős török befolyás is tapasztalható. A kisebb egységek élén jobban felfegyverzett vezetők álltak,<sup>89</sup> akiknek a száma kb. 1000 főre rúghatott,<sup>90</sup> míg Cserni Jován személyét a török janicsárság mintájára 60 főnyi elitcsapat őrizte.<sup>91</sup>

<sup>85</sup> *Szentkláray Jenő*, aki dél-magyarországi származású és szűkebb hazája történetével foglalkozó történész volt, nem azonosította magát a fentebb említett nacionalista gyalázkodással. Sokkal világosabban látta a felkelés politikai lényegét, amit következő szavai is bizonyítanak: „Nem ajándékok és kincsek, hanem ezen, akkor az egész szerb népet élénken foglalkoztató politikai eszme (ti. a függetlenség) megvalósításának célja intézi ezentúl Csernoevics Iván magatartását, amint a trónhelyreállítás küzdelmekben az aulicus (ti. Habsburg) és a magyar nemzeti párt közt ingadozik.” „Csernoevics Iván volt ezen politikai törekvéseknek megszemélyesítője! Ez tette őt népszerűvé s hatalmassá nemzete szemében. És csakis ez jogosítja fel a történelmet, hogy ezen ismeretlen ember emlékét a Münzer Tamások és Dósa Györgyök forradalmi korában lapjaira iktassa.” (A dunai hajóhadak története... 100—101. old.). A török elleni harc fontosságát azonban Szentkláray sem vette észre.

<sup>86</sup> *Zermegh* i. m. uo. Magyar fordítás Geréb László i. m. 37. old.

<sup>87</sup> *TT*, 1885. évf. 506. old.

<sup>88</sup> *Istvánffy* is azt mondja, hogy seregét csavargó katonákkal szaporította, akik mindenféle nemzetből valók voltak. (I. m. 88. old.).

<sup>89</sup> Iván 1000 pánccelt és sisakot kért számukra Ferdinándtól (*Smolka* i. m. Századok, 1883. 19. old.).

<sup>90</sup> *U. ott.*

<sup>91</sup> Ezt *Zermegh* is — i. m. 388. old. — *Istvánffy* is említi i. m. 88. old. L. még *Révay Péter* i. m. Schwandtner II., 713. old.

Egy 1527. március 16-i jelentés szerint már 14 000 főnyi volt a sereg, ebből 1300—1400 lovas.<sup>92</sup> Május 30-án Mária királynő azt írja, hogy a Fekete Embernek 30 000 embere van.<sup>93</sup> Adata nyilván túlzás, reálisnak a 10—15 000 főt tekinthetjük. Ha hozzávesszük ehhez azt aényt, hogy seregének rendszeresen fizette a zsoldot,<sup>94</sup> akkor bizonyára megfelel a valóságnak Mária királynő azon állítása, hogy ilyen sereget nem egykönnyen tudna felállítani vagy bárhonnán segítségül kapni a trónra pályázó Ferdinánd.<sup>95</sup>

## 5.

### *Szapolyai pártján. Tervek a török elleni harcra. Az első összeütközések a feudális urakkal*

1526 végén úgy látszott, hogy a két trónjelölt közül Szapolyai lett a győztes és Ferdinándnak alig maradt esélye az ország megszerzésére. A nemesség túlnyomó többsége, egy maroknyi Habsburg-párti főnemes kivételével, Jánost választotta királlyá, aki seregével az egész országot megszállva tartotta. Csak Pozsony és Sopron maradt Ferdinánd kezében. Szapolyai nemzeti jelszavakat hangoztatott s a török elleni védekezésről tárgyalt a nemesekkel. Ilyen viszonyok között Cserni Jován sem kockáztathatta meg, hogy Szapolyaival szakítson. Ezért 1526. október 17-én, a tokaji gyűlésen hűséget fogadott a vajdának, sőt a november 5-i székesfehérvári koronázáson válogatott fegyveres csapattal képviseltette magát.<sup>96</sup> Szapolyai az ország déli részét jelölte ki a felkelők tartózkodási helyéül.<sup>97</sup> Úgy látszik, a felkelést kényelmetlennek érezte: felhasználni a török ellen nem akarta, ellene fordulni nem mert, így tehát a nemesség 1514-ben megkísérelt taktikáját akarta alkalmazni, amikor az elpusztított, kifosztott területekre bocsátotta őket, nyilván azzal a hátsó gondolattal, hogy ott a felkelés önmagától is széthull.

Cserni Jován seregével azután megszállotta a Temesközt és a Bácskát. Az elhagyott nemesi várakat és kúriákat sorra elfoglalta és megszállta. Így került a felkelők kezére Török Bálint birtoka, Szabadka, a Csáky László tulajdonát képező Csoma vára (Temes megyében) és Szeged városa. Cserni Jován Szabadkán rendezte be szállását. Korlátlan úr volt a Dunától egészen az erdélyi hegyekig, északon pedig a Maros vonaláig. Az ország déli részét megtisztította a török portyázóktól; 1526—27 telén átkelt a Dunán és a Szerémségben elfoglalta Cseröd és Bánmonostor várakat. Megkísérelte a szerb előkelőket is bevonni ebbe a harcba: ágyúkat és ka-

<sup>92</sup> A laibachi püspök és Pempflinger István jelentése Pozsonyból 1527. március 16-án, W. Bauer—R. Lacroix, Die Korrespondenz Ferdinands I. Familienkorrespondenz 1527—1528. II/1. Wien, 1937. 56. old.

<sup>93</sup> Smolka i. m. Századok, 1883. 19. old.

<sup>94</sup> Istvánffy uo.

<sup>95</sup> 1527. február 14-én Pozsonyban kelt levele. Uo. 18. old.

<sup>96</sup> Szerémi i. m. 138. old.

<sup>97</sup> Uo. 126. old.

tonákat kért Beriszló István szerb deszpotától, de ez megtagadta a kérés teljesítését.<sup>98</sup>

Ekkor érkezett az, aminek a magyar nemesség országvesztő politikájából szükségszerűen kellett következnie: a fegyveres összeütközés a felkelőkkel. 1527 tavasza jelzi a fordulatot, amely után fokozatosan előtérbe kerülnek az addig Cserni Jován által tudatosan háttérbe szorított antifeudális törekvések. A konfliktus kiobbantója a magyar nemesség, névszerint Török Bálint és Csáky László voltak.

Szerémi leírja, hogy az ország déli részébe visszatérő magyar nemeseket Cserni Jován nem engedte birtokaikra, azzal az indokolással, hogy azt a földet a nemesek nem tudták megvédeni a török ellen, s egyébként is azt János király neki és népének adta ellátásuk fedezésére.<sup>99</sup> A kisebb nemesek nem tehettek mást, mint hogy panaszkodni jártak Szapolyai udvarába. Török Bálint azonban, akit módfelett feldühített Szabadka elfoglalása, fegyveres támadást szervezett. Még 1526 végén 67 harcedzett lovassal Szigetvárból kiindulva átkelt a Dunán és megkísérelte Szabadka visszafoglalását, de kiúfos kudarcot vallott.<sup>100</sup> Csáky László, a Temesvár mellett fekvő Csoma birtokosa, már nagyobb erővel, 300 magyar lovassal támadott. Az apáti réven, Csanád mellett átkelt a Maroson, megütközött a felkelőkkel, de ő is vereséget szenvedett és elesett.<sup>101</sup>

A felkelők tehát lényegében két tűz közé kerültek. Délről a török, északról és nyugatról a feudális urak támadásaival kellett számolni. Cserni Jován számára csak egy megoldás maradt: szövetséges után kellett néznie.

## 6.

### *Ferdinánd pártján. Harcok a feudális urak ellen. A mozgalom bukása*

1527 tavaszán, Ferdinánd királlyá választása után és pártjának erőteljes diplomáciai tevékenysége következtében új helyzet állott elő Magyarországon. Míg Szapolyai a nemesség törökbarát részét képviselte, Ferdinánd szembenállt a törökkel már annak következtében is, hogy a szultán a Habsburg-ellenes liga egyik tagja volt. Ferdinánd megválasztása után

<sup>98</sup> Szerémi i. m. 154—155. old. — Verancsics Antal munkái II. köt. 26. old. — Zermegh János i. m. 388—389. old. — A török elleni akciókra l. Brodarićs levele, Acta Tomiciana IX. 110. old. és Acsády Magyarország három részre oszlásának története, 154. old. — L. még Alexa Ivics: A szerbek története Magyarországon... Tartalmát magyarul ismerteti Margalits Ede: Szerb történelmi repertórium I. Bp., 1918. 693. old. — A Beriszló Istvánhoz intézett kérést l. Hurmuzaki, Documente II/3. 614. old. és Margalits i. m. 693. old. — Csak mellékesen jegyzem meg, hogy Beriszló István 1527-ben mégis nagyobb arányú törökellenes akciókba kezdett és több várat visszafoglalt a Dráva és Száva között. Később ő is Ferdinándhoz pártolt. (Margalits i. m. 694—695. old.)

<sup>99</sup> Szerémi i. m. 154. old.

<sup>100</sup> Szerémi i. m. 154—155. old. Szerinte maga Szapolyai figyelmeztette volna Jovánt a Török Bálint részéről fenyegető támadásról s az ezért vallott kudarcot. Valójában Török teljességgel lebecsülte a felkelők katonai erejét s ezért támadott mindössze 67 lovassal, veresége tehát szükségszerű volt.

<sup>101</sup> Uo. 155—156. old.

pártja Mária özvegy királyné vezetésével Pozsonyból széleskörű akcióba kezdett, amelynek célja Szapolyai legelőkelőbb híveinek elcsábítása volt. Fő érvek birtokok adományozásának ígérete volt s nem akadt olyan szilárd Szapolyai-párti főúr, aki ennek ellent tudott volna állni. A felszínen ugyan semmi sem látszott ebből, de valójában Szapolyai már elvesztette az országot, hatalma alá volt ásva: Mária királyné felismerte azokat az előnyöket, melyek a Habsburg-pártra Jován csatlakozása esetén hárultak volna, ezért mindent elkövetett az ő megnyerésére is.

Forrásainkból nem derül ki elég világosan e diplomáciai sakkhúzás minden részlete. Szerémi szerint<sup>102</sup> Bakics Pál és Botos Márton pécsi kereskedő nyerte meg Jovánt Ferdinánd részére, Révay Ferenc viszont azt állítja, hogy az ő nagyapja volt az, aki élete kockáztatásával végrehajtotta ezt a fontos küldetést.<sup>103</sup> Mária leveleiben és ezek alapján Smolka is, Hoberdanez Jánost mondja követnek Jován és a bécsi udvar között.<sup>104</sup> Minden valószínűség szerint a források nincsenek ellentétben egymással, csupán a Ferdinánd és Jován közti szövetség kialakulásának más-más stádiumát rögzítik.

A Habsburgokkal való szövetség magyarozatát a források a parasztról alkotott nemesi szemléletnek megfelelően intézik el: egyszerűen Jován dicsőségvágyával és kincsszomjával indokolják.<sup>105</sup> A Ferdinánddal folytatott levelezésből reálisabban és a valóságnak megfelelően tudjuk kihámozni a szövetség létrejöttének okát. Mária királyné szerint Jován követe kijelentette előtte, hogy ura azért szövetkezett Ferdinánddal, mert annak isteni küldetése van a pogányok és mohamedánok kiirtására; Jován ágyúkat és tüzéretet kér, hogy a törökök által megszállt Újlakot és más várakat visszafoglalhassa.<sup>106</sup>

E téma ezután állandóan szerepel a levelekben. E ténynek és Jován helyzetének ismerete alapján aligha tévedünk, ha megállapítjuk: *Jován a török és a főurak támadása ellen keresett támaszt Ferdinánd szövetségében.* Gazdasági és katonai erőforrások híján nem tehetette ki magát a kétoldali támadásnak és a biztos pusztulásnak, tehát segítség után kellett néznie. A külpolitikai viszonyokból és a magyarországi politikai helyzetből parancsolóan következett megtett lépése.

A következmények megmutatták, hogy a főurak részéről fenyegető veszély mennyire komoly. Török és Csáky támadásainak kudarca után, 1527 tavaszán Szapolyai is közbelépett s utasította Perényi Péter erdélyi vajdát, hogy gyűjtsön sereget és verje le a mozgalmat.<sup>107</sup> Török Bálint is újra támadott s felhasználva, hogy a felkelők éppen akkor a Szerémségben időztek, visszavette Szabadkát.<sup>107</sup>

Perényi még februárban megkezdte készülődését; éppen ezidőtájt érkeztek a felkelőkhöz Botos és Bakics, Ferdinánd követei.<sup>108</sup> Meddig tar-

<sup>102</sup> Szerémi i. m. 157. s. köv. 11.

<sup>103</sup> Révay Péter i. m. 713. old. Ugyancsak Révayt említi Istvánffy is i. m. 88. old.

<sup>104</sup> Smolka i. m., Századok, 1883. 16. old. és Szentkláray oklevélpublikációja. TT, 1885. évf.

<sup>105</sup> Szerémi i. m. 157. old. — Istvánffy i. m. 88. old. — Zermegh i. m. 389. old.

<sup>106</sup> Mária levele 1527. április 13., TT, 1885., 506, 507. old.

<sup>107</sup> Szerémi i. m. 161. old.

<sup>108</sup> Uo. 157. old. — Cserni ekkor székhelyét Szegedre tette át.

tózkodtak ott, és Révay Ferenc mikor ment Jovánhoz: nem tudjuk. Szerémi csak annyit mond, hogy Cserni Jován még ekkor is kerülté az összeközött a nemességgel s ezért ígéretet tett arra, hogy az ekkor már titokban Ferdinánd-párti Török Bálinttól nem foglalja vissza Szabadkát.<sup>109</sup>

Az erdélyi vajda fegyverkezése azonban, ha vontatottan haladt is, egyre nagyobb méreteket öltött. Perényi minden eszközt igénybe vett csapatok előteremtésére: gyülekezési helyül Gyulát jelölte ki s az Alföldnek ezen a részén keresztshadjáratot hirdetett.<sup>110</sup> A gyulai uradalom 16 lovasal járult hozzá a hadszervezéshez. Perényi március 17-e körül érkezett Gyulára, hogy személyesen intézze a szervezést.<sup>111</sup> Ugyanakkor Erdélyben is megmozdult a feudális államapparátus, hogy a szász városok és székek polgárságát, valamint a vármegyék nemességét fegyverbehívja a felkelők ellen. Az erdélyi alvajda, Maczedóniai Miklós és az erdélyi püspök hosszasan ecsetelték azokat a veszedelmeket, melyek a felkelés átterjedése következtében a nemességre és polgárságra származának.<sup>112</sup> A csapatok gyülekezési helyül Dévát jelölték ki, április 14-re.<sup>113</sup>

Mikor történt a csata, nem tudjuk, Szerémi szerint<sup>114</sup> két ütközet volt: májusban és júniusban. Köztudomású azonban, hogy mennyire pontatlanok időpont-megjelölései. Ferdinánd május 9-én Breslauban értesült egy csatáról: az tehát még áprilisban lehetett,<sup>115</sup> s minden bizonnyal ez volt a szőlői ütközet.

Szerémi a következőképpen írja le ezt az első ütközetet: Perényi Péter mintegy 12 000 főnyi hadinépével átkelt a Maroson és Szőlös mezővároskánál ütött tábornak. Amikor Cserni Jován értesült a vajda támadásáról, követet küldött hozzá a következő üzenettel: »Nagyságod miért gyújtott annyi hadinépet ellenünk, rácok ellen? Nemde mi is keresztények vagyunk? Jobb nekünk egyetérténünk s megszabadítani a Szerém-szigetet a pogányok kezéből.« Perényi a felkelők gyengeségével magyarázta a követküldést s mint Szerémi mondja, »göggjében felfuvalkodott és azt vélte, hogy a rácok félnek tőle«. A felkelők azonban megelőzve a vajdát, gyorsan csatarendbe álltak s az ellenfél arcvonalának arra a részére törtek, ahol a 2000 magyar gyalog állott. Ezek nem tudtak ellenállni a rohamnak s talán csak valami 50 ember maradt életben közülük. A támadók ezután a lovasok ellen fordultak s azokat is szétszórták, miközben sok nemes elesett. Perényi a nagyláki rév felé futott s Jakusith Márk várában, Nagylakon húzta meg magát; Jakusith szintén szerb volt, de úgy látszik, hogy

<sup>109</sup> Uo. 157. s köv. old. A Jován részére küldött iratot és ajándékokat Ferdinánd 1527. február 3-i levelével küldi meg Mária részére Pozsonyba. Azokat Podvinnay Tamásnak, a Habsburg-párt egyik ügyes emberének kellett volna Jovánhoz vinni, de ő Bakics Pálnak adta át azokat, aki Pécsre ment velük, majd a küldetés utolsó és legveszélyesebb szakaszát Botos Tamás pécsi kereskedő végezte el. *Smolka i. m., Századok, 1883. 16—17. old.*

<sup>110</sup> Uo. 163. old.

<sup>111</sup> *Karácsonyi János: Békés vármegye története I. Gyula, 1896. 89. old.*

<sup>112</sup> Az alvajda levele Déván 1527. március 13-án, a püspöké Gyulafehérváron április 12-én kelt. Mindkettőt l. *Hurmuzaki XV/1. 294—295. old.*

<sup>113</sup> Uo. 294. old. Az alvajda levele. Ő azt tervezte, hogy általa vezetett csapatokkal április 14-én Hunyad mezővárosnál lesz.

<sup>114</sup> I. m. 164—165. old.

<sup>115</sup> Bauer—Lacroix i. m. II/1. 69—70. old. — *Smolka i. m. Századok, 1883. 21. old.*

a szerb mágnások is szembefordultak Jovánnal, mivel Szerémi hozzát teszi: »Mert a magyarok rác mágnásai nem szivlelhatték, hogy a Fekete ember uralkodjék...«<sup>116</sup> A szőlősi csata időpontját április első felére kell tennünk: Perényi ugyanis április 14-én már Déván van,<sup>117</sup> a gyulai uradalomban pedig már április 15-én tudnak Perényi vereségéről.<sup>118</sup>

Perényi vereségének oka valószínűleg abban rejlett, hogy lebecsülte a felkelők erejét. Az erdélyi seregek ugyanis nem vettek részt a szőlősi csatában, a vajda csak saját csapatait és a Gyula-környéki kereszteseket és a nemesi lovasokat vitte harcba, ezek pedig mind mennyiségileg, mind minőségileg alatta maradtak a felkelőknek.<sup>119</sup>

A szőlősi vereség után az erdélyi vajda Dévára ment és újra seregyűjtéshez látott. Úgy látszik, a felkelők is Erdélybe szándékoztak törni, hogy elejét vegyék Perényi újabb támadásának. Az erdélyi püspök 1527. április 12-én Gyulafehérváron kelt levelében említi, hogy a felkelők követeket és írásokat küldözgettek szét Erdélybe, szabadságot ígérve a románoknak, bulgároknak és szerbeknek. Sőt, a püspök úgy volt értesülve, hogy a felkelők seregének a betörése is mindennap várható. Ezért azonnal fegyverbeszólítja a városokat, neméseket, a királyhoz és a vajdához pedig követeket küld gyors segedelemnyújtásért.<sup>120</sup> Mint említettük, Perényi április 14-én érkezett Dévára s onnan rendeli el a városoknak, székeknek és megyéknek, hogy fegyveres csapatokat szereljenek fel és azokat április 23-ára küldjék Szászvároshoz.<sup>121</sup> Perényi is úgy tudta, hogy a felkelők Erdélybe akarnak törni, s ezért külön is figyelmeztette a szász városokat, nehogy a felkelőkkel egy valláson lévő román jobbágyok közé is átterjedjen a lázadás tüze.

Cserni Jován május elején, a Maros völgyében kelet felé nyomulva, valóban betört Hátszeg vidékére. Perényi május 8-án kelt levelében tudtára adja Beszterce város tanácsának, hogy a tegnapi napon Cserni Jován egész seregével elfoglalta a Vaskaput, elűzte az ott őrködő csapatokat és benyomult Hunyad megyébe és Hátszeg vidékére.<sup>122</sup> Ezért elrendeli személyes fölkelésüket és Szebenhez való azonnali gyülekezésüket. A parasztok egészen Szászsebesig nyomultak előre, onnan azonban visszafordultak, legalábbis nem tudunk arról, hogy Erdély belső területein is mutatkoztak volna.<sup>123</sup>

Cserni Jován május második felében, amikor Hoberdanecz János, Ferdinánd állandó követe, hozzá érkezett, a Temesvár melletti Csoma mező-

<sup>116</sup> Szerémi i. m. 163—165. old. Az idézetek *Erdélyi László* fordításából valók, i. m. 123—124. old. Szerémi azonban nemcsak a csata időpontjában téved, hanem azt is tévesen mondja, hogy a csata után Perényi Abaúj megyei birtokaira ment. — *Istvánffy* szerint (i. m. 88. old.) a csata Szeged (Segedino) közelében volt. — *Zermegh* i. m. 389. old. — *Révai Péter* i. m. 713. old.

<sup>117</sup> *Hurmuzaki* i. h. XV/1. 295—296. old.

<sup>118</sup> *Karácsonyi János* i. m. 89—90. old.

<sup>119</sup> *Geréb László* téved, midőn a könyvéhez csatolt térképmellékleten a szőlősi csatát a Marostól északra, a Békés megyében fekvő Szőlőshöz helyezi.

<sup>120</sup> *Hurmuzaki* i. m. XV/1. 295. old.

<sup>121</sup> Uo. 295—296. old.

<sup>122</sup> Perényi levele Szászsebesen kelt 1527. május 8-án: *Hurmuzaki* i. m. XV/1. 296—297. old.

<sup>123</sup> *Verancsics* szerint: Jován „Erdélybe siet, mind Szászvárosig dulattatá.” (Igy!) Összes munkái, II. 26. old.

városban tartózkodott.<sup>124</sup> Hoberdanecz tartotta fenn a kapcsolatot a bécsi udvar és a felkelők között. Ő közvetítette Jován fegyver- és pénzkérését Ferdinándhoz, és ő tudatta a felkelők vezetőjével Ferdinánd terveit, utasításait. Hoberdanecz a király hűségére eskette nemcsak Jovánt, hanem a felkelők befolyásosabb vezetőit is.<sup>125</sup> Ferdinánd terve az volt, hogy amint ő átlépi csapataival a határt, Jován dél felől mérjen csapást Szapolyaira. E feladat megoldásában fontos szerepet játszottak volna azok a naszádosok, akik közben a felkelőkhöz csatlakoztak és a Baranya megyei Veresmartnál állomásoztak.<sup>126</sup>

A parasztfelkelés tehát most már Ferdinándot segítette, anélkül azonban, hogy Cserni Jován feladta volna eredeti törökellenes terveit. Sőt, úgy látszik, egész világosan felismerte Szapolyai és a török kapcsolatát. Ezt bizonyítja egy május 30-a előtt kiadott kiáltványa, amelyben Szapolyait a török szövetségésének mondja. »Tudomásunkra jutott — hangzik a kiáltvány egy részlete —, hogy János vajda, a szepesi gróf, nem rettenvén vissza a szabadságot leigázni, mellyel Krisztus keresztény híveit felruházta, Magyarország minden rendeit tizedadó alá vetette, ami az egész keresztény világ előtt hallatlan, s amelyet, mint biztosan tudjuk, János vajda a török császár számára szed, Magyarországra való betörése költségeire, hogy a török őt ez ország trónjára segítse. Azért intünk és kérünk titeket, mint igaz keresztényeket, hogy ne öregbítsétek a pogány hatalmát, aki különben is jól van lakva már a mi és a ti véretekkel.« Majd bejelenti, hogy a szabadító — Ferdinánd személyében — már a határokon áll s rövidesen benyomul seregével az országba.<sup>127</sup> Ez a kiáltvány nemcsak azért érdekes dokumentum, mert bizonyítja, hogy a felkelők milyen világosan látták Szapolyai lepaktálását a törökkel, hanem azért is, mert a törökellenes célkitűzések változatlan továbbéléséről tanúskodik.

A felkelőknek azonban már nem volt módjuk többé a török ellen harcolni. Perényi helyett most Czibak Imre, temesi gróf és a nagyváradi püspökség világi birtokosa, állt a hadszervezés élére. Hoberdanecz június 4-én már jelenti Ferdinándnak, hogy Szapolyai újra hadat toboroz a Körösök mentén, Túr városa körül.<sup>128</sup> Czibak ezenkívül a karánsebesi, lugosi vidék nemességét, a körösbányai román előkelőket és általában a megyei nemességet is fegyverbehívta. Táborát Aradnál ütötte fel, majd egy éjjel átkelt a Maroson és a szödi<sup>129</sup> mezőn táborozott le, erős szekérsáncsal vette körül magát és embereinek megtiltotta a kicsapásokat. Szerémi szerint beszédet is intézett a fegyveres néphez s bosszúállásra hívta fel a nemeseket az idegen »jövevény« ellen, aki sok nemes leányát, feleségét megerőszakolta

<sup>124</sup> Hoberdanecz jelentése 1527. június 4. *Szentkláray* i. m. TT, 1885. 511. old.

<sup>125</sup> A vajdák közül különösen Cselnik Radót igyekezett Ferdinánd megnyerni. L. TT, 1885. 510, 511. old. — Még 200 jobbágytelket is adományozott neki, 1527. június 25-én. TT, 1885. 515. old.

<sup>126</sup> L. erre Hoberdanecz jelentéseit Jován táborából és Ferdinánd utasításait. *Szentkláray* Jenő i. m. TT, 1885. 508—518, 724—730. old. Ferdinánd utolsó levele 1527. július 27-én kelt. — *Smolka* i. m. Századok, 1883. 19. s köv. old.

<sup>127</sup> A kiáltványt közli *Smolka* i. m. 22—23. old. Uo. a magyar fordítást is. L. Még *Bauer—Lacroix* i. m. II/1. 84—85. old. — A kiáltvány kibocsátását Mária királynő 1527. május 30-án Pozsonyban kelt levelében említi, uo. 83—84. old.

<sup>128</sup> *Szentkláray* i. m. TT, 1885. 512. old. — *Karácsonyi* i. m. I. 90. old,

<sup>129</sup> Helység a Maros balpartján, Arad szomszédságában.



és birtokait elfoglalta. A felkelők, úgy látszik, ugyanazt a taktikát akarták alkalmazni, mint Perényi ellen: még a sereg csatarendbe állása előtt akartak támadni, de Czibak óvatosabb volt. Három napig nézett farkaszemet a két ellenfél, végre Cserni Jován támadott. Elkeseredett harc kezdődött, a felkelők már-már kicsikarták a győzelmet, amikor beérkezett a Karánsebes-környéki nemesség lovashada s megfutamtotta a felkelőket.<sup>130</sup>

Jován sebesülten szűkebb kíséretével megmenekült. Felgyógyulása után (kb. 3 hét múlva) Szegedre ment.<sup>131</sup> Itt azonban újabb ellenféllel találta szemközt magát: a polgárság szembefordult a paraszttal. Az egyik patricius házában, az ún. Szilágyi-háznál csetepatéra került a sor s Cserni Jován egy puskalövéstől súlyosan megsebesült. Vajdái innen Tornyos faluba vitték, ahol Török Bálint rajtaütött és a haldoklónak fejét vette.<sup>132</sup> (Szerémi szerint azonban előbb háromszor is megkérdezte a haldoklótól, hogy él-e még; annyira félt!) A Fekete ember fejét azután elküldte Szapolyainak, aki Te deum-ot tartatott a győzelem örömére.<sup>133</sup> A szódi csata június 20-a körül lehetett, s valószínűleg ez volt a Szerémi által említett második ütközet.<sup>134</sup>

Czibak győzelme után a felkelősereg szétszóródott. Egyrésztük török földre menekült, más részük Ferdinánd zsoldjába szegődött.<sup>135</sup>

Jellemző a főnemesség magatartására, hogy mind Perényi, mind Czibak, amikor Cserni Jován ellen harcoltak, titokban már Ferdinánd pártján állottak.<sup>136</sup> Ebből is kitűnik, hogy parasztfelkelést láttak a mozgalomban s annak törökellenes programját nem vállalták. Ferdinándban sem a törökellenes párt királyát, hanem a birtokot adományozó, tehát önző céljaikat elősegítő uralkodót látták.

<sup>130</sup> Szerémi i. m. 165. old. és köv. — Istvánffy (i. m. 88. old.) a Czibakkal vívott csatát is „ugyanazon szegedi mezőkre” helyezi. Ebben Zermegh adatait veszi át, i. m. 389. old. — Verancsics Antal munkái II., 26. old. — Révai Péter i. m. 713. old.

<sup>132</sup> Istvánffy i. m. 88. old.

<sup>132</sup> Szerémi: i. m. 167—173. old. — Zermegh (i. m. 389.) Diódot, Szeged mellett, jelöli meg Jován halálhelyének. — Verancsics (Munkái. II. 26. old.) szerint Török Nyíregyházán fejeztette le a Fekete embert. — Istvánffy i. m. 88. old.

<sup>133</sup> Szentkláray: A dunai hajóhadak... 111. old. — Szerémi (i. m. 169—170. old.) július 25-re teszi Jován fejének Budára hozatalát.

<sup>134</sup> Szerémi július 15-ét mond, ami azonban Jován megöletésére, és nem a csatára értendő. I. m. 170. old. — Ferdinánd július 3-án értesült Bécsben a Fekete ember seregének vereségéről, l. TT, 1885. 517. old. — Ugyancsak július 5-én jelenti Budáról a bajor herceg követe Csérni Jován seregének vereségét, 8000 embere elesét, ill. elfogását. Correspondenzen und Aktenstücke zur Geschichte der politischen Verhältnisse der Herzoge Wilhelm und Ludwig von Bayern zu König Johan von Ungern. Herausgegeben von Karl August Muffat. München. L. még John Wallop angol követ július 11-i jelentését Bécsből: Friedrich Firnhaber, Urkunden zur Geschichte des Anrechtes des Hauses Habsburg auf Ungarn. Wien, 1860. 50. old. — Az ekkori közlekedési viszonyokat ismerve, a csata időpontját június 20-a tájára helyezhetjük.

<sup>135</sup> Szentkláray: A dunai hajóhadak... 111—112., 107. old.

<sup>136</sup> Szerémi i. m. 160. old. — Smolka i. m. Századok, 1883. 15., 26. old.

*A mozgalom helye a magyar és szerb nép történetében*

Cserni Jován felkelése, amely szerb, magyar és román parasztokat és nemeseket mozgatót meg s amely a török elleni szabadságharcként indult, de a magyar nemesség bűnös politikája következtében eredeti célját nem érthette el, vereséggel végződött. Fontossága mégis erősen hangsúlyozandó. Cserni Jován politikájában, amely az érdekelt népek és osztályok összefogását célozta, még ösztönös, vagy félig tudatos formában is mintha Hunyadi János koncepciója csillanna fel halványan. Éppen ezért ez a felkelés a szerb, a magyar és román nép múltjának emlékeztető méltó lapjai közé tartozik, e népek egymásrautaltságát, sorsának azonosságát tükrözi.

A Habsburgokkal való szövetség is a török elleni harc érdekében állott. Ferdinánd természetesen igyekezett kihasználni a felkelést a maga céljaira. Jelentősebb segítséget nem nyújtott, hiszen ő maga sem vette túlságosan komolyan a török elleni küzdelmet; csak azt tartotta fontosnak, hogy ellenfelének, Szapolyainak a hátában minél nagyobb zavart támaszson. Ekkor kezdődik a magyarországi szerbség kapcsolata a bécsi udvarral, ami a magyar népnek később sok súlyos problémát okozott (Rákóczi szabadságharc, 1848—49. évi függetlenségi harc). Már e kezdetnél is látszik azonban, hogy a magyar uralkodó osztályt, a feudális urakat milyen súlyos felelősség terheli azért, hogy ez a kapcsolat nem a magyar néppel épült ki.

Bár a felkelésben zömmel parasztok vettek részt, de szemmel látható egy vezetőréteg kiemelkedése Cserni Jován körül. Maga Jován is cárnak nevezi magát, ami nem pusztán a szerb függetlenségi törekvéseknek és történelmi hagyományoknak a kifejezése volt, hanem jelezte egy kezdetleges feudális hierarchia megszerveződését a felkelők között. Még ez sem egyöntetűen negatív jelenség azonban, hiszen bizonyos szervezeti szilárdságot adott a felkelésnek, amire katonai szempontból nagyon is szükség volt s lehetővé tette több csata győzelmes megvívását.

Nemcsak a szerb népnek, hanem a magyar népnek is haladó hagyományai közé kell tehát iktatnia ezt a felkelést, történetírásunknak pedig a délszláv történettudománnyal kooperálva — erre végre meg is lesz a lehetőség — érdemleges emléket kell állítania azoknak, akik kedvezőtlen viszonyok közepette is harcoltak népeink függetlenségéért.<sup>137</sup>

<sup>137</sup> Befejezésül meg kívánom jegyezni, hogy a mindenki által ismert okok miatt nem volt módomban a jugoszláv történetírás újabb eredményeit áttanulmányozni s így lehetséges, hogy déli szomszédaink történetírói már foglalkoztak ezzel a témával 1945. után is.

Másrészt kutatásokat végeztem a Batthyányi és Perényi-család levéltáraiban, de eredménytelenül. Ismeretlen adatok előkerülése talán csak Erdélyből és a bécsi levéltárakból remélhető.

LA LUTTE DU PEUPLE DE L'ALFÖLD CONTRE LES ENVAHISSEURS TURCS  
APRES LA BATAILLE DE MOHÁCS  
(1526—1527)

I. Bánkúti

La première partie de l'article traite des tentatives de résistance, lors de la campagne des Turcs en 1526. Avec la bataille de Mohács, l'état féodal des Jagellons se décomposa entièrement et le pays, sans défense, fut livré au Sultan. Les souverains européens ne vinrent pas en aide au pays envahi. Seuls, les paysans, essayèrent de résister dans certains lieux, comme p. ex. à Pilismarót (département d'Esztergom), dans les montagnes de Mátra, à Szeged, à Szabadka et aux alentours de Pétervárad. D'après les sources historiques contemporaines, en ce dernier lieu, la résistance fut plus acharnée qu'à Mohács, et les Turcs subirent de grosses pertes. Néanmoins, cette forme de résistance portait un caractère tout à fait local. Elle manquait de direction centrale, c'est pourquoi, les tentatives de ce genre se terminaient presque toujours par une défaite, contre un ennemi maintes fois supérieur en force. Les tentatives de résistance ayant eu lieu surtout dans l'Alföld aux mois de septembre et d'octobre 1526, peuvent être considérées, toutefois, comme les témoignages impérissables du patriotisme de la paysannerie.

La deuxième partie du travail parle du grand soulèvement des paysans, dans le Sud du Bas Pays hongrois, qui dura du mois d'octobre 1526, jusqu'au mois d'août 1527. Les participants à ce mouvement, le plus grand depuis la jacquerie de Dózsa, étaient dans leur majorité des Slaves du Sud, fuyant devant les Turcs. Plus tard des Hongrois et des Roumains se sont alliés à eux. Un examen détaillé des sources historiques nous persuade que, contrairement à notre opinion antérieure, ce soulèvement ne portait pas, en premier lieu, de caractère antiféodal. Il avait pour but principal l'expulsion des Turcs. Cela renverse la thèse de certains historiens, selon lesquels le mouvement aurait porté un caractère nationaliste et aurait eu pour but l'extension de la domination des Slaves du Sud sur une partie du territoire hongrois. Les paysans furent rassemblés et organisés sous la conduite d'un paysan serbe, nommé Iovan Tcherni (l'Homme Noir) qui se disait le prophète de Dieu. Il voulut unifier toutes les couches sociales contre l'ennemi commun. Pour gagner l'appui de la noblesse et de l'aristocratie il prétendait être le descendant des anciens despotes serbes. C'est la guerre contre les Turcs qu'il avait en vue, quand il se détourna de Jean Zapolya, l'allié des Turcs, et s'associa à Ferdinand. Jean Zapolya envoya d'abord Pierre Perényi, puis Imre Cibak, contre le chef paysan et ce dernier réussit à disperser les troupes insurgées.

A son point culminant le mouvement se répandit sur toute la Hongrie méridionale. Les insurgés pénétrèrent même dans la Transylvanie. Iovan Tcherni fit régner une discipline sévère dans ses troupes bien organisées ayant un esprit combattif extraordinaire. Mais il ne put réaliser son projet: l'expulsion des Turcs du pays, ce qui aurait correspondu d'ailleurs aux intérêts de tous les peuples de l'Europe orientale. La classe dirigeante hongroise, à la vue courte, effrayée, préféra de réprimer le soulèvement, au lieu de l'encourager, dans l'esprit de Jean de Hunyade, à refouler l'envahisseur qui se trouvait à la frontière du pays.

• *Банкути Имре:*

БОРЬБА НАРОДА БОЛЬШОЙ ВЕНГЕРСКОЙ НИЗМЕННОСТИ ПРОТИВ  
ТУРЕЦКИХ ЗАВОЕВАТЕЛЕЙ ПОСЛЕ СРАЖЕНИЯ В МОХАЧ (1526—1527)

В нервной части статьи говорится о попытках сопротивления во время похода турок в 1526 г. После сражения в Мохач феодальное государство королей семьи Ягелло полностью распалось и страна оказалась беззащитной перед султаном. Властители Европы не оказали помощи, и только крестьянство попыталось сопротивляться в отдельных местах, напр. в Пилишмароте, (комитат Эстергом) в горах Матры,

в Сегеде, в Суботице и около Петерварда. В этом последнем месте, по свидетельству источников, сопротивление было больше чем в Мохач и турки понесли большие потери. Однако, эта форма сопротивления была исключительно местного характера, не имела центрального руководства, поэтому эти попытки почти без исключения потерпели поражение от огромного превосходства сил. Однако оборонительные попытки, происходящие на Большой Венгерской низменности в сентябре и октябре 1526 г., являются вечным свидетельством любви крестьянства к родине.

Вторая часть трактует о большом крестьянском восстании в южной части Большой В. низменности, которое длилось с октября 1526 г. до июля 1527 г. В этом движении, оказавшемся самым большим со времени крестьянской войны Дожа, участвовали в большинстве своём южные славяне, убежавшие от турок. Присоединились к ним и венгры и румыны. Подробная проверка наших источников убеждает нас в том, что, в разрез с нашим бывшим пониманием, это восстание в первую очередь имело не антифеодальный характер, а изгнание турок ставило себе целью. С этим опровергается положение некоторых историков, будто движение имело бы националистический характер и его целью было: ставить одну часть Венгрии под господство южных славян. Организацию и сплочение крестьян совершил югославский крестьянин Черни Еван (Чёрный Человек), который выдал себя пророком бога. Он хотел сплотить воедино все слои общества против общего врага. Для завоевания дворянства и аристократии, он утвердил, что он происходит от старых сербских деспотов. Когда он отвернулся от нового венгерского короля, от Яноша Саполяи, союзника турок и присоединился к Фердинанду, он руководствовался мыслью о борьбе против турок.

Саполяи послал против крестьянского вождя, ставшего опасным, сперва Петер Перени, потом Имре Цибак, который разгромил крестьянские отряды. На вершине движения оно охватило всю южную часть Венгрии, восставшие проникли даже в Трансильванию. Черни Еван поддерживал строгую дисциплину среди своих хорошо организованных и отлично воюющих отрядов. Но он не мог осуществлять свой первоначальный план, служащий интересам всех восточно-европейских народов, — изгнание турок. Испуганный и близорукий венгерский господствующий класс скорее подавил восстание, чем воспользовался бы им в духе Яноша Хуняди и отбыл бы захватчика, стоящего у границ страны.